
**MTA Law Working Papers
2016/15.**

**Az alkotmányos identitásról.
Mi lehet az értelme az alkotmányos
identitás alkotmányjogi fogalmának?**

Drinóczi Tímea

Drinóczi Tímea
dr. habil, egyetemi docens,
PTE ÁJK, Alkotmányjogi Tanszék

**Az alkotmányos identitásról.
Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának?***

Absztrakt

Az alkotmányos identitás jogi szempontból is egyre növekvő jelentőségre tesz szert, különös tekintettel arra, hogy normatív szövegekben – az Európai Unió alapító szerződésében és a magyar Alaptörvényben – is megjelenik. Emiatt úgy vélem, hogy hosszabb tanulmányban érdemes áttekinteni az alkotmányos identásra vonatkozó eddigi gyakorlatokat, szakirodalmi álláspon-
tokat, majd az identitás és a kollektív identitás más társadalomtudományokban kimunkált jel-
lemzőit. Mindezek figyelembe vételével törekszem – amennyire a jogfejlődés jelenlegi állapo-
tában és szakaszában az lehetséges – egy olyan keretet felvázolni, amely segíthet az alkotmá-
nyos identitás alkotmányjogi jellemzői megragadásában, a tagállami alkotmányos identitásnak
az európai integrációban való megfogalmazásában, annak megértésében és értelmezésében. En-
nek során azonban számos fogalmi bizonytalanság, megközelítésbeli probléma merül fel, ami
miatt a tanulmányra csak a jelenlegi álláspontok összegzéseként, így a további témabeli kuta-
tásokhoz hasznos alapanyagként tekintek, és az a célom velem, hogy hozzájáruljak az alkotmá-
nyos identitásról szóló, egyre erősödni látszó szakmai párbeszédhez.

Tartalom

- I. Bevezetés
- II. A joggyakorlat
 - 1. EUB esetek: a nemzeti identitás körvonalai
 - 2. Tagállami uniós alkotmányjog és alkotmányos identitás
- III. A szakirodalmi álláspontok
 - 1. Az EU-tagállami identitásvita szakirodalmi értékelése
 - 2. Gary J. Jacobsohn és Michel Rosenfeld
 - 3. Egyéb megközelítések
- IV. Az alkotmányos identitás Magyarországon
 - 1. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlata
 - 2. Az alkotmányos identitás egyéb lehetséges értelmezései
- V. Identitás, alkotmányos identitás, értelmezési keret
 - 1. Az identitásról általában
 - 2. Hogyan lehet az alkotmányos identitást az alkotmányjog számára érthetővé tenni?
 - 2.1. Kinek vagy minek az alkotmányos identitása – meghatározások és elhatárolások
 - 2.2. Mivel szemben lehet mire hivatkozni: az alkotmányos identitás elemei
- VI. Alkotmányos identitás a hetedik módosításban – értelmezési lehetőségek és problémák
- VII. Következtetések

* A jelen tudományos közleményt a szerző a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szenteli.

I. Bevezetés

Az alkotmányos identitás jogi szempontból is egyre növekvő jelentőségre tesz szert, különös tekintettel arra, hogy normatív szövegekben – az Európai Unió alapító szerződésében és a magyar Alaptörvényben – is megjelenik. Uniós szinten az alkotmányos identitás felhívására a lisszaboni szerződés hatályba lépését követően került sor, és az EUB esetjogában gyarapodik azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben a tagállamok adott uniós kötelezettség alóli mentesülés érdekében a tagállami alkotmányos identitásukra hivatkoztak. A tagállami legfelső és alkotmánybíróságok pedig – jellemzően a lisszaboni döntésükben, de attól eltérő más ügyekben is – megkezdték a saját alkotmányos identitásuk kidolgozását, jellemzően az EU-val szemben. Magyarországon a téma aktualitását az EUSz. 4. cikk (2) bekezdésén¹ túl az Alaptörvény és annak hetedik módosítása² adja. Az alkotmányos identitás kibontása tekintetében a magyar Alkotmánybíróság a többi tagállami (alkotmány)bírósághoz képest kivételt jelent, amiből az a kérdés adódik, hogy az integráció-vonatkozott vagy más alkotmányos identitásról való gondolkodás egyáltalán megjelenik-e a gyakorlatában, vagy arról a testület teljes mértékben hallgat-e. Ez természetesen összefügg az Alaptörvény szövegével és az az alapján megfogalmazandó értelmezési kánonokkal. Az alkotmányos identitás vagy az alkotmány identitása általános, különféle nemzetközött és magyar jellemzőinek azonosítására az irodalom több, néha egymással kapcsolatban sem álló, különböző tényezőt emel ki, és eltérő megközelítéseket alkalmaz. Hazánkban is számosan fogalmaztak meg identitást megragadó jegyeket, de – bár arra láthatóak törekvések – az még nem állt össze koherens tanná. A fogalmi bizonytalanság jelentős, és a hetedik módosítással bevezetett alkotmányi szöveg ezt a bizonytalanságot – az alkotmányos szabállyá emelés eredményeként – még inkább növeli.

A tanulmányban mindezeknek az ismereteknek a rendszerezésére, értelmezésére, néhol kritikájára törekszem, és igyekszem hozzájárulni az alkotmányos identitásra vonatkozó, e tanulmányban összegzett magyar elképzelésekhez, amelyek korántsem tekinthetők lezártak, sőt számos más lehetőséget, értelmezési keretet is ajánlhatnak. Lényegében arra a kérdésre keresem a választ, hogy mit jelent az alkotmányos identitás, és mi lehet a jogi relevanciája adott alkotmányos berendezkedésen belül és az európai integrációban. Ennek érdekében először a joggyakorlatokat,³ majd a szakirodalmi felfogásokat mutatom be. A magyar alkotmányos identitásra vonatkozó álláspontok ismertetését követően vázolom azt az esetleg használható értelmezési keretet, ami eligazodást adhat az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalma, különösen a magyar alkotmánymódosító hatalom által az Alaptörvénybe inkorporált alkotmányos identitásnak az értelmezéséhez. A tanulmányt összegzéssel zárom.

II. A joggyakorlat

Az alkotmányos identitásra vonatkozó joggyakorlatot két részre bontva összegzem, először az EUB, majd a tagállami alkotmánybíróságok és legfelsőbb bíróságok gyakorlatát mutatom be.

¹ EUSz. 4. cikk (2) Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét.

² E tanulmány lezárásakor a szöveg még nem került elfogadásra.

³ Ez már I. rövidebben Drinóczi Tímea: Nemzeti és alkotmányos identitás az EU-ban és tagállamaiban. In Tilk Péter (szerk.): Az uniós jog és a magyar jogrendszer viszonya. PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2016. 55-69. o.

1. EUB esetek: a nemzeti identitás körvonalai⁴

Az EUB előtti eljárásokban az alkotmányos identitásra vonatkozó hivatkozási alapok eddig a következők voltak:⁵ a hivatalos, nemzeti nyelv/nyelvek védelmére (Runevič-Vardyn, Litvánia, Anton Las, Belgium), a nemesség eltörlése (Sayn Wittgenstein), a szövetségi, a nemzeti, a regionális és a helyi szint közötti hatáskörök megosztása (Bizottság v. Spanyolország, Digibet), a bírósági szervezet alakítás (O'Brien), bizonyos hivatásokhoz való hozzáférés (Torresi), az államiság és a szuverenitás megóvása (Magyarország v. Szlovákia). Egyik esetben sem értelmezték a tagállami alkotmányos identitás tiszteletben tartásának uniós kötelezettségét olyan abszolút kötelezettségnek, amely alapján az EU valamilyen uniós jogtól szabad zónát alakíthatna ki a tagállamok számára. A hivatkozott alkotmányos identitások sokkal inkább más értékekkel szembeni mérlegelés tárgyát képezték.⁶

1.1. Mint ismeretes, a *Sayn-Wittgenstein ügyben*⁷ az EUB az előzetes döntéshozatali eljárásban⁸ azt a választ adta, hogy a szabad mozgáshoz való jogot előíró „EUMSZ 21. cikket úgy kell értelmezni, hogy azzal nem ellentétes, hogy valamely tagállam hatóságai az alapügyhöz hasonló körülmények között megtagadhatják ezen tagállam állampolgára vezetékneve minden elemének olyan formában történő elismerését, ahogyan azt egy másik, a szóban forgó állampolgár lakóhelye szerinti tagállamban ez utóbbi tagállam állampolgára által felnőttként történt örökbefogadása okán meghatározták, azon indokkal, hogy e vezetéknev nemesi címet tartalmaz, amely az előbbi tagállam alkotmányjoga értelmében nem megengedett, mivel az e hatóságok által az e körülményekre tekintettel elfogadott intézkedéseket a közrenddel kapcsolatos okok igazolják, tehát ezen intézkedések szükségesek az általuk biztosítani kívánt érdekek védelméhez, és arányosak a jogszerűen megállapított célkitűzéssel.”⁹ AZ EUB arra is emlékeztetett, hogy az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésének értelmében az Unió tiszteletben tartja tagállamai nemzeti identitását, amelynek az állam köztársasági államformája is részét alkotja.

⁴ Az ismertetendő esetek köztudottak, mégis, a téma megfelelő exponálás érdekében szükségesnek tűnik a rövid bemutatásuk.

⁵ A Lisszabon előtti esetjogot l. Denis Preshova: Battleground or meeting point?: the respect for national identities in the European Union – Article 4(2) The Treaty on the European Union. Croatian Yearbook of European Law and Policy 2012 Vol 8, <http://www.cyelp.com/index.php/cyelp/article/view/141/97> 284-288. o.

⁶ Monica Claes – Jan-Herman Reestman: The protection of national constitutional identity and the limits of European integration at the occasion of Gauweiler case. German Law Journal Vol 15 No 04., http://static1.squarespace.com/static/56032653e4b0dc68f619c310/t/56057301e4b07571cdc75570/1443197697818/09.04.16_Claes+%26+Reestman_CJEU+OMT+FINAL.pdf 935. o., Giacomo di Federico: Identifying constitutional identities in the case law of the Court of Justice of the European Union. <http://www.jus.uio.no/english/research/news-and-events/events/conferences/2014/wccl-cmdc/wccl/papers/ws9/w9-federico.pdf> 3-6. o.

⁷ C-208/09. sz. ügy

⁸ A kérdést az I. Sayn-Wittgenstein, Németországban lakóhellyel rendelkező osztrák állampolgár és Bécs tartományi kormányzatának vezetője között ez utóbbi azon határozatának tárgyában indult jogvitában terjesztették elő, amely a Németországban német állampolgár általi örökbefogadás következtében megszerzett Fürstin von Sayn-Wittgenstein családnév anyakönyvbe tett bejegyzésének kiigazítását rendelte el, és azt a Sayn-Wittgenstein családnévvel helyettesítette. [2]

⁹ [95]

A *Runevič-Vardyn ügyben*¹⁰ az EUB – ugyancsak előzetes döntéshozatali eljárásban¹¹ – kimondta, hogy a tagállamai nemzeti identitásának részét képezi az állam hivatalos nemzeti nyelvének védelme is.¹² Az olyan nemzeti szabályozás, amelynek az a célja, hogy a nyelv írásmódjára vonatkozó szabályok kötelezővé tételével védje a hivatalos nemzeti nyelvet, főszabály szerint olyan jogszerű célnak minősül, amely igazolhatja a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jog korlátozását, és amelyet figyelembe lehet venni a jogszerű érdekek és az uniós jog által elismert említett jog közötti mérlegeléskor. Az *Anton Las ügyben*¹³ a belga kormány kifejezésre juttatta, hogy a hivatalos nyelv védelmét, illetve a munkavállalók szociális védelmét és az erre vonatkozó közigazgatási ellenőrzések megkönnyítését szolgálja a vitatott jogszabály. Az EUB hivatkozott a *Runevič-Vardyn ügyben* megállapítottakra, de úgy találta, hogy a konkrét ügyben a választott megoldás (a holland nyelvterületen lévő vállalkozás holland nyelven köteles minden munkavállalással kapcsolatos dokumentumot megfogalmazni) nem arányos, mivel elképzelhető olyan szabályozás is, amely kevésbé korlátozná a munkavállalók szabad mozgását, és ugyanúgy biztosítaná a nemzeti szabályozás által követett célkitűzések elérését. Ilyen lehet pl. az, ha a hivatalos nyelven készített dokumentumot elérhetővé teszik az érintett által beszélt nyelven is.¹⁴

1.2. *Bizottság v. Luxemburg ügyben*¹⁵ az EUB kötelezettségszegési eljárás¹⁶ keretében megállapította a kötelezettségszegést. Luxemburg azzal érvelt, hogy a luxemburgi nyelv használatára szükség van a közjegyzői tevékenységek gyakorlásakor, a szóban forgó állampolgársági feltétel célja a történelem, a kultúra, a hagyomány és a luxemburgi identitás tiszteletben tartásának biztosítása.¹⁷ Az EUB azonban kimondta, hogy Luxemburg állampolgárságon alapuló diszkriminációt valósított meg: „noha a tagállamok nemzeti identitásának megőrzése az Unió jogrendje által tiszteletben tartott jogszerű célkitűzés [...], a Nagyhercegség által hivatkozott érdek más eszközökkel is megóvható, nem csupán más tagállamok állampolgárainak teljes körű kizárásával”.¹⁸ A bíróság rámutatott arra is, hogy a szabályozással érintett közjegyzők nem gyakorolnak közhatalmat.

¹⁰ C-391/09. sz. ügy

¹¹ A kérelmet a litván állampolgárságú Malgožata Runevič-Vardyn és lengyel állampolgárságú házastársa, Łukasz Paweł Wardyn, illetve a vilniusi önkormányzat, a Litván Köztársaság Igazságügyi Minisztériuma, a Litván Nyelv Nemzeti Bizottsága és a vilniusi önkormányzat jogi főosztályának anyakönyvi hivatala között amiatt indult peres eljárás keretében terjesztették elő, hogy e hivatal megtagadta az érintettek családi nevének és utónevének módosítását az általa részükre kiállított anyakönyvi okmányokban. [2]

¹² [86]

¹³ C-202/11. sz. ügy. A kérelmet az A. Las és korábbi munkáltatója, a PSA Antwerp NV között az ez utóbbi által az A. Las elbocsátásának következtében fizetendő különböző végkielégítések tárgyában folyó jogvitában terjesztették elő. Az előzetes döntéshozatali eljárásban a kérdés a következő volt: a nyelvhasználatról szóló rendelet sérti-e a munkavállalók Európai Unión belüli szabad mozgására vonatkozó cikket, amennyiben minden olyan vállalkozást, amelynek a székhelye a [holland] nyelvű régióban található, a semmisség kilátásba helyezése mellett arra kötelezi, hogy valamely munkavállalóval nemzetközi jellegű munkaviszony létesítése esetén holland nyelven szövegezzék meg a munkaviszonnyal kapcsolatos összes dokumentumot? [15]

¹⁴ [29], [32]

¹⁵ C-51/08. sz. ügy

¹⁶ A Bizottsága a Bíróságtól annak megállapítását kérte, hogy a Luxemburgi Nagyhercegség – mivel a közjegyzői hivatás gyakorlását állampolgársági feltételhez kötötte, és a közjegyzői hivatás tekintetében nem ültette át a 2001. május 14-i 2001/19/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvvel módosított, a legalább hároméves szakoktatást és szakképzést lezáró felsőfokú oklevelek elismerésének általános rendszeréről szóló, 1988. december 21-i 89/48/EGK tanácsi irányelvet – nem teljesítette az EK-Szerződésből, és különösen az EK 43. és az EK 45. cikkéből, valamint a 89/48 irányelvből eredő kötelezettségeit.

¹⁷ [72]

¹⁸ [124]

Bizottság v. Spanyolország ügyben¹⁹ szintén kötelezettségszegési eljárás²⁰ keretében merült fel a 4. cikk (2) bekezdés alkalmazásának lehetősége. Spanyolország arra az alkotmányi szabályra (149.3. cikk) hivatkozott, amely kimondja, hogy ha valamely meghatározott területen jogalkotási hatáskörrel rendelkező autonóm közösség nem él ezzel a hatáskörrel, illetve azt csak részben gyakorolja, az így nem szabályozott kérdésekben vagy teljes egészében vagy részlegesen továbbra is az állami normák a hatályosak. Az állam szerint jelen ügyben az autonóm közösségekben belüli vízgyűjtőket illetően biztosított az állami normák maradéktalan alkalmazása. Az alkotmánybírói gyakorlatból viszont az derül ki, hogy a meglévő állami normák alkalmazása nem automatikus, hanem csak a megállapított szabályozási hiányosságokra terjed ki. Ráadásul, a hivatkozott állami jogszabály csak az autonóm közösségek közötti vízgyűjtőkre vonatkozott, az azokon belüliekre – Katalóniát kivéve – nem. Bár az alkotmányjogi vagy közigazgatási jogi alapelvek helyettesíthetők az irányelvek kifejezetten jogi szabályok képében való átültetését, ez konkrét esetben csak akkor elfogadható, ha azok hatékonyan garantálják az irányelv céljait és/vagy az abban elismert jogok érvényesülését.²¹ A szövetségi, a nemzeti, a regionális és a helyi szint közötti hatáskörök alkotmányi megosztását tehát konkrét esetben nem lehet olyan alkotmányos identitásként felfogni, amely az uniós kötelezettség alóli mentesülést igazolhatná.²² A *Digibet* ügyben²³ viszont az EUB megerősítette az ún. eljárási autonómiát,²⁴ amikor kimondta, hogy ha a Szerződés vagy a rendeletek rendelkezései az uniós jog alkalmazása érdekében a tagállamok számára hatásköröket biztosítanak, vagy kötelezettségeket írnak elő, kizárólag az egyes államok alkotmányos rendszerének körébe tartozik az a kérdés, hogy e hatáskörök gyakorlását vagy e kötelezettségek teljesítését az államok hogyan bízzák a meghatározott saját szerveikre. Az olyan államban, mint amilyen a Német Szövetségi Köztársaság, a jogalkotó vélheti úgy, hogy az érintett személyek összességének érdeke alapján a szövetségi hatóságok helyett inkább a tartományok feladata bizonyos törvényi rendelkezések meghozatala. A jelen ügyben a tartományok közötti hatáskörmegosztás az EUSz 4. cikk (2) bekezdésében biztosított védelemben részesül.²⁵

¹⁹ C-151/12. sz. ügy

²⁰ A Bizottság annak megállapítását kérte a Bíróságtól, hogy a Spanyol Királyság – azzal, hogy az autonóm közösségeken belüli vízgyűjtők tekintetében nem tette meg a vízpolitika terén a közösségi fellépés kereteinek meghatározásáról szóló, 2000. október 23-i 2000/60/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv szabályai és átültetéséhez szükséges valamennyi intézkedést – nem teljesítette az említett irányelvből eredő kötelezettségeit.

²¹ [28], [35]

²² Spanyolország álláspontjával ellentétben e következtetés nem foglalja magában nemzeti identitásának az EUSz 4. cikk (2) bekezdésével összeegyeztethetetlen figyelmen kívül hagyását, amely elválaszthatatlan része alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Nem kizárt, hogy szövetségi állami vagy decentralizált rendszerekben az összállami szabályok másodlagos alkalmazása útján biztosítsák az uniós jog átültetését. E másodlagos alkalmazásnak azonban aggálymentesnek kell lennie. A spanyol jog nem felel meg e követelményeknek. Juliane Kokott főtanácsnok indítványa [34]

²³ C-156/13. sz. ügy. A kérelmet a Digibet Ltd, G. Albers és a Westdeutsche Lotterrie GmbH & Co. OHG között folyamatban lévő jogvita terjesztették elő, melynek tárgya a szerencsejátékoknak a Digibet által az interneten történő kínálására vonatkozó tilalom.

²⁴ Claes – Reestman: i.m. 935. o.

²⁵ [33]-[34]

1.3. Az *O'Brien ügyben*²⁶ – előzetes döntéshozatali eljárásban²⁷ – felmerült, hogy az uniós jognak a bírói hatalomra történő alkalmazása azt jelentené, hogy nem tartják tiszteletben a tagállamok nemzeti identitását.²⁸ Az EUB szerint azonban a 97/81 irányelvnek és a részmunkaidős foglalkoztatásról szóló keretmegállapodásnak a részmunkaidőben foglalkoztatott, napidíj alapján javadalmazott bírák tekintetében történő alkalmazása nincs kihatással a nemzeti identitásra, mindössze arra irányul, hogy rájuk is vonatkozzon az egyenlő bánásmód általános elve, és így védje őket a részmunkaidőben foglalkoztatott munkavállalókkal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetéstől. Az ügyben tehát a bírósági szervezet és a nemzeti identitást közötti kapcsolat nem volt kimutatható.

A *Toressi ügyben*²⁹ sem volt megállapítható a tényleges kapcsolat az érintett irányelv és a 4. cikk (2) bekezdés között. Az irányelv, amely valamely tagállamnak más tagállamban ügyvédi szakmai címet szerző állampolgárai számára lehetővé teszi azt, hogy az állampolgárságuk szerinti államban a származási tagállamban megszerzett szakmai címmel gyakorolják az ügyvédi szakmát, nem érinti a fogadó állam alapvető politikai és alkotmányos berendezkedését vagy alapvető funkcióit. Olaszországnak az az álláspontja tehát nem került elfogadásra, miszerint az irányelv – mivel az lehetővé teszi az ügyvédi szakmai címüket az Olasz Köztársaságtól eltérő tagállamban megszerző olasz állampolgárok számára, hogy a szakmájukat az Olasz Köztársaságban gyakorolják – az olasz alkotmány 33. cikke (5) bekezdésének megkerülését eredményezi, amely az ügyvédi szakma gyakorlásának megkezdését a sikeres szakvizsga feltételéhez köti. Következésképpen ez a másodlagos uniós jogi rendelkezés, mivel lehetővé teszi egy olyan szabályozás megkerülését, amely az olasz nemzeti identitás részét képezi, Olaszország szerint sérti az EUSz 4. cikk (2) bekezdését, és ezért azt érvénytelennek kell tekinteni.³⁰

A *Magyarország v. Szlovákia ügyben*³¹ az EUB-nek azt kellett vizsgálnia, hogy az a körülmény, miszerint Sólyom László amellet, hogy uniós polgár, a tényállás megvalósulása idején a magyar államfői hivatal is betöltötte, a szabad mozgáshoz való jog alkalmazásának a nemzetközi jogon alapuló korlátozását képezheti-e, mint azt a Szlovák Köztársaság állítja.³² Szlovákia amint hivatkozott a 4. cikk (2) bekezdésére, hogy az államfő annak az állam szuverenitásának a letéteményese, amelynek élén áll, más szuverén államba csak ennek az államnak a tudtával és beleegyezésével utazhat be.³³ Az EUB – amely azonban nem reagált a 4. cikk (2) bekezdés felhívására – szerint az államfői jogállás sajátos természetű, a nemzetközi jog által szabályozott intézmény, így az azt betöltő személy az összes többi uniós polgártól különbözik, vagyis e személy valamely más tagállam területére történő belépésére nem ugyanazok a feltételek vonatkoznak, mint amelyek a többi polgár belépésére irányadóak.³⁴ Az EUMSz 21. cikk nem kötelezi tehát Szlovákiát arra, hogy Magyarország államfőjét ez alapján a területére beengedje.³⁵

²⁶ C-393/10. sz.

²⁷ A kérelmet D. P. O'Brien (mint királyi tanácsos – a rangidős barristereknek járó tiszteletbeli cím], illetve a Crown Court volt recordere [bírája]) és az igazságügyi minisztérium, korábban alkotmányügyi osztály között a teljes munkaidőben dolgozó – vele azonos munkát végző – bírák részére 65 éves koruk betöltésekor történő nyugdíjazásuk esetén járó, időarányosan kiszámított öregségi nyugdíj folyósításának utóbbi által történt megtagadása miatt indult peres eljárásban terjesztették elő.

²⁸ [49]

²⁹ C-58/13 és C-59/13 ügyek. A kérelmeket az A. Torresi, illetve P. Torresi és a maceratai ügyvédi kamara tanácsa között annak tárgyában folyamatban lévő két jogvita keretében terjesztették elő, hogy az utóbbi tanács megtagadta, hogy az előbbi két személy által az ügyvédi névjegyzék külön tagozatába való bejegyzés iránt előterjesztett kérelmeknek helyt adjon. L. pl. Claes – Reestman: i.m. 935. o., Kostadinies: i.m. 6. o.

³⁰ [58]

³¹ C-364/10. sz. ügy

³² [45]

³³ [35]

³⁴ [50]

³⁵ [52] Az ügy leírását és nemzetközi, illetve uniós jog kapcsolatát középpontba helyező kritikáját I. Mohay Ágoston: A nemzetközi jog érvényesülése az uniós jogban a Sólyom-ügy tükrében. Jura 2014. 2. sz. 99-103. o.

2. Tagállami uniós alkotmányjog és alkotmányos identitás³⁶

2.1. A német alkotmánybíróság³⁷ a legaktívabbnak tekinthető abban, hogy az alkotmányos identitást, mint hivatkozási alapot alkalmazza. A Maastricht döntéséből – összevetve a Lisszabon határozattal – még hiányzott az alkotmányos identitás kifejezés, mivel a döntés központi eleme az ultra vires vizsgálat volt, de az ezt megalapozó háttérrel már előrevetítette. A Lisszabon döntésben³⁸ az alkotmányos identitás vizsgálata – mint a további integrációval szembeni korlát és a másodlagos uniós jog felülvizsgálatának eszköze – foglalta el a központi helyet, amit az alkotmánybíróság hamar továbbfejlesztett, különösen a gazdasági és monetáris unió területén, a görög és az euró mentőcsomaggal, az ESM szerződéssel és a Fiscal Compact-tal összefüggésben.³⁹

A Lisszaboni szerződéssel kapcsolatban (2009⁴⁰) az alkotmánybíróság meghatározta: az az uniós jog szerinti kötelezettség, hogy a tagállamok – mint a szerződések urai – alkotmányozó hatalmát tiszteletben kell tartani, megfelel az alkotmány nem átruházható identitásának (GG 79. § (3) bekezdése,⁴¹ azaz az örökkévalósági klauzula),⁴² és az ennek való megfelelést az alkotmánybíróság a hatáskörei gyakorlása keretén belül fenntartja magának.⁴³ A konkrét ügyben – a szavazati jog gyakorlásának mikéntje uniós szinten – a demokrácia és a népfelség elvén

³⁶ Az ebben az alcímben is hivatkozott alkotmánybírósági döntésekről l. pl. Roberto Toniattai, Monica Claes, Joël Rideau írását: In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcobero Llivina (eds): National constitutional identity and European integration. Intersentia 2013., Súlyok: i.m. Az ebben az alpontban említett esetek is közismertek, mégis, a téma megfelelő exponálás érdekében szükségesnek tűnik a rövid bemutatásuk.

³⁷ A fontosabb döntéseinek összegzését angolul l. pl. Christian Tomuschat: The defence of national identity by the German Federal Constitutional Court. In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcobero Llivina (eds): National constitutional identity and European integration. Intersentia 2013. 205-219. o.

³⁸ L. pl. Wilhelm Lehman: European democracy, constitutional identity and sovereignty. Study, July 2010. PE 425.618.

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425618/IPOL-AFCO_NT\(2010\)425618_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425618/IPOL-AFCO_NT(2010)425618_EN.pdf) 3-6. o., aki kritizálja a döntést, mivel az véleménye szerint nem veszi figyelembe az Európai Parlament megváltozott jellegét, azt, hogy a képviselők az európai polgárok képviselői, illetve az EU duális legitimitását sem, ami az EU az állampolgárok összességében és az EU népében jelenik meg, ahogyan azt az tagállami alkotmányok meghatározzák.

³⁹ Claes – Reestman: i.m. 922. o.

⁴⁰ GFCC, Judgment of the Second Senate of 30 June 2009 - 2 BvE 2/08 - paras. (1-421), https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2009/06/es20090630_2bve000208en.html

⁴¹ A GG 79. § (3) bekezdése értelmében nem megengedett az olyan alkotmánymódosítás, amely a szövetségi államnak tartományokra tagozódását, a tartományok részvételét a törvényhozásban, valamint az alaptörvény 1. és 20. cikkében foglalt alapelveket érinti, azaz az emberi méltóság védelme, az emberi jogok elismerése, az államhatalom alapjogi kötöttsége, a szövetségi államiság, a köztársasági államforma, a szociális államiság, a demokrácia elve, a népszuverenitás, a hatalommegosztás, a három hatalmi ág alkotmányhoz, valamint a végrehajtó és a bírói hatalom törvényekhez kötöttsége.

⁴² A német alkotmányos identitás tehát az alkotmányozó, az alkotmánymódosító és a törvényhozó hatalom megosztásán nyugszik. Az alkotmánymódosító hatalomnak tiszteletben kell tartania az örökkévalósági klauzulát, amely viszont nemcsak az elé állít korlátot, hanem azzal kapcsolatban is, amikor hatásköröket szeretnének az EU-ra ruházni. Amíg tehát a német nép, mint eredeti alkotmányozó hatalom máshogyan nem dönt, addig Németország nem lehet részese egy föderális európai államnak, és olyan demokratikus jogállamnak kell maradnia, amely védi az alapjogokat, valamint saját jogán szövetségi és szociális állam. Claes – Reestman: i.m. 920-922. o.

⁴³ Mariusz Jerzy Goleczki: Judicial dialogue and the new doctrine of constitutional sovereignty in judgments of Central European constitutional courts (Paper proposal for Workshop 5: Judicial and Extra-Judicial Conversation on the Constitution, the IX-th World Congress „Constitutional Challenges: Global and Local” in Oslo 16 - 20 June 2014), <http://www.jus.uio.no/english/research/news-and-events/events/conferences/2014/wccl-cmdc/wccl/papers/ws5/w5-goleczki.pdf> 7. o. A határozat összegzését magyarul l. Bárd Petra: A német Szövetségi Alkotmánybíróság a lisszaboni szerződésről. Fundamentum 2009. 4. sz., Halmai Gábor: Alkotmányos alkotmány-

sértés. Fundamentum 2011. 2. sz. 85. o. L. még Preshova: i.m. 281-284. o.

keresztül az alkotmányos identitás részeként került megjelölésre.⁴⁴ Általánosságban tehát a német alkotmányos identitás megköveteli, hogy Németország főhatalommal (mint pl. az EU-ból való kilépésről való döntés jog, az EU hatásköreinek alapja az átruházott hatáskörök elve, az állam továbbra is a szerződések ura, az EU-nak nem adható Kompetenz-Kompetenz, ultra vires és az identitás vizsgálatról való döntés), továbbá területtel (az EU a szerződések következtében rendelkezik hatáskörrel Németországban, nem pedig az uniós jogrend autonóm volta miatt), valamint népességgel (az EU polgároktól elkülönült német „állami” polgárok léte) rendelkező, szuverén állam,⁴⁵ életképes és független politikai közösség maradjon.⁴⁶ Utóbbival kapcsolatban a demokrácia elve a központi jelentőségű tényező, amelynek öt, különösen érzékeny területe különböztethető meg: a büntetőjoggal, a legitim erőszak és a hadsereg államon belüli alkalmazásával, a költségvetéssel, a szociálpolitikával és az olyan döntésekkel kapcsolatos hatáskörök, amelyek különösen fontosak a családjoggal, az oktatási rendszerrel és a vallási közösségekkel összefüggésben.⁴⁷ Ugyanakkor az alkotmánybíróság nem átruházhatatlan hatáskörök katalógusaként utal ezekre, de a döntésében néhol kifejezetten kijelenti, hogy néhány hatáskör „integrációálló”. Ilyen a német hadsereg alkalmazása, amely csak a parlament döntésével tehető meg, a nullum crimen sine culpa elv.⁴⁸ A parlamentnek a német költségvetésről való szabad döntési joga is nagymértékben⁴⁹ a német alkotmányos identitás integrációálló eleme.⁵⁰ Bármilyen uniós aktus, amely sérti a német alkotmányos identitást, szükségszerűen ultra vires is, mivel az alkotmányos identitása megsértésének a jogát nem lehet átruházni. A reláció fordította azonban nem feltétlenül igaz: nem minden ultra vires aktus sérti egyben az identitást is.⁵¹

Az OMT-vel (Outright Monetary Transactions) kapcsolatos előzetes döntéshozatali eljárásra irányuló indítványában a német alkotmánybíróság kijelentette,⁵² hogy még ha az EUB az OMT döntést az uniós joggal összhangban lévőnek is ítéli meg, attól még az alkotmánybíróság vizsgálhatja, hogy az a Grundgesetz alapján nem volt-e ultra vires, vagy nem ütközött-e Németország alkotmányos identitásába, ahogyan azt a GG 79. cikk (3) bekezdése védi. Ennek az az indoka, hogy a demokrácia elve, vagyis az identitás egy része sérülne, ha a parlament lemondana a költségvetési felelősségéről, mivel feladná azt a képességét, hogy a büdzséről a saját feltételei alapján döntsön.⁵³ Míg az alkotmánybíróság a Lisszabon döntésében még azon az állásponton volt, hogy a 4. cikk (2) bekezdés alapján történő identitásvizsgálat és az alkotmányos identitásvizsgálat a GG alapján kéz a kézben jár, addig ebben az indítványban a két vizsgálat alapvető különbségét hangsúlyozta: az alkotmányos identitással szemben nem lehet mérlegelni; a nemzeti identitással [4. cikk (2) bek.] szemben viszont lehet, vagyis az relatív, és arányossági vizsgálat alá vethető. Ez utóbbi pedig nemzeti alkotmányossági szempontból nem kielégítő; az

⁴⁴ Sulyok: i.m. 52-53. o.

⁴⁵ Claes – Reestman: i.m. 923-924. o.

⁴⁶ Claes – Reestman: i.m. 923. o.

⁴⁷ Claes – Reestman: i.m. 925. o., Héctor López Bofili: What is not constitutional pluralism in the EU. National constitutional identity in the German Lisbon judgment. In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcobero Llivina (eds): National constitutional identity and European integration. Intersentia 2013. 226-237. o.

⁴⁸ Halmai Gábor: Alkotmányos alkotmányosértés. Fundamentum 2011. 2. sz. 85. o.

⁴⁹ Tehát nem az jelenik itt meg, hogy az EU intézmények és a tagállamok, illetve a német költségvetés közötti bármilyen egymásrahatás tabu lenne. Claes – Reestman: i.m. 925. o.

⁵⁰ Claes – Reestman: i.m. 926-927. o.

⁵¹ Claes – Reestman: i.m. 929. o.

⁵² BVerfG, Jan 14. 2014, 2 BvR 2728/13, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2014/01/rs20140114_2bvr272813.html, Matthias Wendel: Exceeding judicial competence in the name of democracy: the German Federal Constitutional Court's OMT reference. EUConst 10 (2014) 285. o.

⁵³ Wendel: i.m. 285.o.

előbbi ezzel szemben csak a nemzeti bíróság határozhatja meg.⁵⁴ Az EUB a *Gauweiler ügyben*⁵⁵ kijelentette, hogy az Európai Központi Bank OMT döntése teljes egészében a Bank hatáskörébe tartozik, tehát nem történt ultra vires döntés, illetve – reagálva a német alkotmánybíróság (felül)vizsgálati szándékára – utalt arra is, hogy az EUB előzetes döntéshozatali eljárásban hozott döntése a nemzeti bíróságra kötelező.⁵⁶

2.2. *Franciaországban* a Lisszabon határozatban (2007⁵⁷) nem jelenik meg az alkotmányos identitás fogalma, de a határozat illeszkedik a korábbi gyakorlathoz.⁵⁸ Az identitás ugyanis 2006-ban már megjelent abban a határozatban, amelyben az Alkotmánytanács kifejezésre juttatta, hogy az irányelv implementációja nem lehet ellentétes Franciaország identitásának inherens elveivel és szabályaival, hacsaknem abba az alkotmány megszövegezői beleegyeznek.⁵⁹ Franciaország identitásának inherens elvei és szabályai olyan rendelkezések, amelyek speciálisan a francia alkotmány sajátjai, és amelyeknek nincsen megfelelőjük az uniós jogban,⁶⁰ viszont amelyek eddig csak az irodalomban kerültek azonosításra, a gyakorlatban – minden valószínűség szerint szándékosan⁶¹ – nem. Ilyennek minősülhet a nem módosítható köztársasági lét,⁶² a „szabadság, egyenlőség, testvériség”, a laicitás, a szolidaritás, a területi sérthetlenség, a francia nyelv védelme, a Köztársaság szociális karaktere, ami a szociális államiságban jelenik meg, mintegy olyan pillanatnyi identitásként, amely adott pillanatban jellemzi a politikai rendszert.⁶³ Ebből következően, és ami a 4. cikk (2) bekezdés alkalmazásával kapcsolatban fontos lehet, az nem annyira a francia alkotmányos identitás, hanem inkább az alkotmány, vagyis a Köztársaság identitása.⁶⁴ Ugyanakkor, minden valószínűség szerint, ez az alkotmányos identitáson alapszik. A francia alkotmány identitása – az elemeken és a gyakorlatban való meg(nem)jelenésen kívül – a némethez képest annyiban más, hogy a francia alkotmánymódosító hatalom változtathat az identitáson, míg a német nem.⁶⁵

2.3. *A lengyel alkotmánybíróság* álláspontja van talán a legközelebb a német alkotmánybírósághoz. A csatlakozási szerződéssel kapcsolatban az alkotmánybíróság kimondta, hogy az alkotmány tiltja adott állami szerv összes hatáskörének, adott szabályozási területre tartozó összes hatáskörének, illetve olyan hatásköröknek az átruházását, amely az adott állami szerv hatáskör-

⁵⁴ Claes – Reestman: i.m. 918., 931. o., Wendel: i.m. 285. o. Az OMT indítvány miatt is érdekes volt, mert abban az alkotmánybíróság több másik állam alkotmánybíróságára vagy legfelső bíróságára hivatkozott azt állítva, hogy a többségi álláspont az, amelyet ő is képvisel az indítványban. Claes és Reestman azonban kimutatta, hogy ez az állítás erősen vitatható. L. Claes – Reestman: i.m. 943-967. o.

⁵⁵ C-62/14. sz. ügy.

⁵⁶ [16], Claes – Reestman: i.m. 918. o.

⁵⁷ Decision N° 2007-560 DC – December 20th 2007, http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/a2007560dc.pdf

⁵⁸ Sulyok: i.m. 51-52. o.

⁵⁹ Decision n° 2006-543 DC November 30th 2006, 6. pont., http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/a2006543dc.pdf. L. még Kostadinov: i.m. 11. o.

⁶⁰ A bioetikai döntésben az Alkotmánytanács elutasította annak vizsgálatát, hogy egy irányelvet átültető törvényi rendelkezés ütközik-e az Ember és Polgár Jogainak Deklarációjába (1789; vélemény szabadság), mivel az alapjogot az EJEE is védi, aminek következtében az EU jogrendje is. Decision n° 2004-498 DC of July 29th 2004, 6. pont. Claes – Reestman: i.m. 951-952. o.

⁶¹ Claes – Reestman: i.m. 951. o.

⁶² Claes – Reestman: i.m. 952. o.

⁶³ Sulyok: i.m. 51-52. o.

⁶⁴ Sulyok: i.m. 52. o., Kostadinov: i.m. 10. o.

⁶⁵ Claes – Reestman: i.m. 952. o.

átruházásának lényegi elemeivel van kapcsolatban.⁶⁶ Az alkotmánybíróság a Lisszabon döntésben⁶⁷ – jelentősen utalva a német alkotmánybíróságra és a saját gyakorlatára – a szuverenitásról (a lengyel nép joga, hogy a saját sorsát meghatározza), annak összetevőiről, a Kompetenz-Kompetenz-ről, az alkotmányos identitásról, az alapvető állami feladatokról és az ultra vires vizsgálatról szolt. Kifejezésre juttatta, hogy az alkotmányos és a nemzeti identitás szorosan kapcsolódik egymáshoz, és utóbbi magában foglalja a hagyományt és a kultúrát is.⁶⁸ Megállapította, hogy a szerződés által nevesített értékek a lengyel alkotmány értékeit is felölelik. Át nem ruházhatóak azok a döntések, amelyek az alkotmány alapvető elveit részletezik, az egyén jogaira vagy az állam identitására vonatkoznak. Különösen ilyennek minősül az emberi méltóság és az alapjogok tiszteletben tartása, az államiság elve, a demokratikus kormányzás, a jogállam, a szociális igazságosság, a szubszidiaritás elve, illetve az a követelmény, hogy az alkotmányi értékeknek minél jobb megvalósulását kell biztosítani, valamint az alkotmánymódosítás hatásköre és a hatáskörök meghatározására irányuló hatáskör átruházásának tilalma.⁶⁹ Az alkotmánybíróság megfogalmazta az uniós jogi aktus alkotmánnyal való ütközésének a következményét is: az aktust nem lehetne Lengyelországban alkalmazni, ami viszont Lengyelország nemzetközi kötelezettségének megszegését jelentené. Emiatt az ilyen deklaráció csak ultima ratio lehet, amelyet megelőzően három lehetőség áll rendelkezésre: az alkotmány módosítása, az uniós rendelkezés módosítására való javaslattevés, az EU-ból való kilépés. Az alkotmánybíróság azt is sugallta, hogy az uniós másodlagos jogra vonatkozó kifogások a jövőben csak alapjogi, nem pedig az ultra vires problémákra vonatkozhatnak, és az indítványozóknak igazolniuk kell, hogy a támadott uniós másodlagos jog az alapjogi védelem lengyel alkotmány által biztosított standardjában jelentős csökkenést okozna.⁷⁰

2.4. A cseh alkotmánybíróság a Holubec⁷¹ – vagy más elnevezéssel a szlovák nyugdíjügyi – döntésében fogalmazott meg a német alkotmánybíróságéhoz nagyon közel álló, ugyanakkor nem a cseh alkotmánybíróság általános, unióbarát⁷² nézeteit tükröző, hanem egyedi, belső konfliktusra reagáló⁷³ egyszeri álláspontot.⁷⁴ Ebben az ügyben az alkotmánybíróság – elsőként – kimondta, hogy az EUB a Landtová ügyben⁷⁵ ultra vires döntött, amikor az indítványozó vitatta az alkotmánybíróságnak a Csehszlovákia szétesésével hátrányosan érintett személyek nyugdíjával kapcsolatos korábbi esetjogát (a kiegészítést csak a cseh állampolgároknak ítélte meg).⁷⁶ Az alkotmánybíróság pedig kifejezésre juttatta, hogy meg kell vizsgálnia az EUB döntését a korábban kidolgozott standardok fényében. E standardok a Lisszabon döntésekben⁷⁷ – amelyekben ugyan az alkotmányos identitás kifejezést nem használták – mutatkoztak meg. Eszerint

⁶⁶ Claes – Reestman: i.m. 956-957. o.

⁶⁷ K 32/09, 24.11.2010. döntés. Mindkét említett döntést – több más mellett – angolul I. pl. Selected rulings of the polish constitutional tribunal concerning the law of the European Union (2003-2014), Warsawa, 2014.

http://trybunal.gov.pl/uploads/media/SiM_LI_EN_calosc.pdf

⁶⁸ Claes – Reestman: i.m. 957. o.

⁶⁹ L. Goleczki: i.m. 2-6. o., Sulyok: i.m. 53-54. o., Claes – Reestman: i.m. 957. o.

⁷⁰ Claes – Reestman: i.m. 959. o.

⁷¹ PI ÚS 5/12, N 24/64 SbNU 237.

⁷² L. az EAW döntését, amelyben az hazai jog uniós jog fényében való értelmezési kötelezettségét az alkotmányértelmezésre is irányadónak mondták ki. PI ÚS 66/04, N 93/41 SbNU 195, Ladislav Vhynánek: The eternity clause in the Czech Constitution as limit to European Integration. Much Ado about nothing? Vienna Journal on International Constitutional Law Vol 9 2/2015247-249. o.

⁷³ A legfelső közigazgatási bíróság nem vette figyelembe az alkotmánybírósági esetjogot, és előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésével bevonta az EUB-t is a nyugdíjról szóló vitába. Vhynánek: i.m.

⁷⁴ Claes – Reestman: i.m. 963. o.

⁷⁵ C-399/09. sz. ügy

⁷⁶ Vhynánek: i.m. 250. o., Claes – Reestman: i.m. 963. o.

⁷⁷ Lisszabon I döntés PI ÚS 19/08, Lisszabon II döntés PI ÚS 29/09.

az átruházott hatáskörök gyakorlását három esetben vizsgálja meg az alkotmánybíróság: az intézmények működésképtelensége esetén, az alkotmány lényegi magja védelme érdekében, valamint ultra vires ügyekben, amikor az uniós jogi aktussal az alkotmány 10a cikkében meghatározottak szerinti átruházott hatáskört az EU átlépi.

A Holubec döntésben az alkotmánybíróság kimondta, hogy az EUB nem ismerkedett meg megfelelően az alkotmánybírósági gyakorlat fejlődésével és a Cseh Köztársaság alkotmányos identitásával, amelyet a Szlovák Köztársasággal együtt osztott közös alkotmányi tradíciókból vezetett le.⁷⁸ Leszámítva ezt a döntést, a cseh alkotmánybíróság együttműködő volt, a Lisszabon II döntésben – az alkotmány alapján – nem fogalmazta meg az át nem ruházható hatáskörök listáját, és nem jelölte ki az átruházás tartalmi kereteit, illetve nem definiálta ezeket így: szuverén, unitárius, demokratikus jogállam, amely az alapjogok tiszteletén alapszik.⁷⁹ Az alkotmánybíróság gyakorlatát tekintve azonban, annak ellenére, hogy e határozatban az EU és az örökkévalósági klauzula konfliktusára nézve a végső szó jogát magának követeli, az általános unióbarát hozzáállás azt sugallja, hogy ez csak elméleti lehetőség. Az irodalom azt vetíti előre, hogy ha az EU is tiszteletben tartja az alkotmányos identitást, és kölcsönös konfliktust megelőző stratégiát folytat az alkotmánybírósággal, akkor nagyon valószínűtlen, hogy az örökkévalósági klauzulára való hivatkozás az előrelátható jövőben az uniós integráció korlátjaként kerül alkalmazásra.⁸⁰ A cseh örökkévalósági klauzula – az alkotmány 9.2. cikkéből, az alkotmánybíróság 1993-as döntéséből és az azt követő gyakorlatból következően – a demokrácia (népszuverenitás, képviselői demokrácia, a választójog néhány alapvető elve) és a jogállamiság elvét (pl. korábbi esetjog önkényes felülbírálatának tilalma, hátrányos visszamenőleges hatályú jogalkotás tilalma) foglalja magában. Az alkotmánybíróság szerint az alkotmány egyéb rendelkezései (az alapjogok védelme, az állami szuverenitás) is kapcsolatban állnak az örökkévalósági klauzulával, sőt az alapjogok már elért eljárási szempontú védelmének a korlátozása összeegyeztethetetlen az örökkévalósági klauzulával.⁸¹ A Lisszabon I döntésben⁸² mondta ki az alkotmánybíróság, hogy az alkotmány és az uniós jog közötti olyan egyértelmű konfliktus esetében, amelyet nem lehet értelmezéssel feloldani, a Cseh Köztársaság alkotmányos rendje, különösen annak a demokratikus jogállamiság elvéből (alkotmány 9. cikk (2) és 1. cikk (1) bekezdés) fakadó lényegi magja élvez előnyt.⁸³

2.5. *Lettországbán* a Lisszabon döntésben az alkotmánybíróság meghatározta az alkotmány módosíthatatlan lényegét (alapjogok, demokrácia, állami és népszuverenitás, hatalommegosztás, jogállamiság). Ezeket a hatásköri átruházás sem sértheti, illetve az nem gátolhatja meg a népet abban, hogy – alkotmánymódosítási eljárásban népszavazással – meghatározza a demokratikus állami jelleg lényegét. Az indítványozók szerint ugyanis népszavazásra lett volna szükség az eljárásban, de az alkotmánybíróság megállapította, hogy a lisszaboni szerződés nem érinti az alkotmányból eredő elveket.⁸⁴

2.6. *Dániában* a legfelső bíróság a Maastricht és a Lisszabon döntésben is arról határozott, hogy a szerződéseket az alkotmány melyik szakasza alapján kell ratifikálni. A Maastricht döntésben kimondták, hogy Dánia független államisége a korlátja az európai integrációnak, de erről –

⁷⁸ Claes – Reestman: i.m. 963-964. o.

⁷⁹ Claes – Reestman: i.m. 964. o., Prehova: i.m. 13-14. o.

⁸⁰ Vhynánek: i.m. 252. o.

⁸¹ Vhynánek: i.m. 242-243. o. Az irodalom által megfogalmazott örökkévalósági klauzula tartalmi elemeivel kapcsolatban, illetve az alkotmányellenes alkotmánymódosítások vizsgálatával összefüggésben l. Vhynánek: i.m. 243., 246. o. L még pl. Kostadinov: i.m. 15.o.

⁸² Korábban hasonlóan l. a cukorkvóta ügyben. ÚS 50/04, N 50/40 SbNU 443. Vhynánek: i.m. 246-247. o.

⁸³ Vhynánek: i.m. 247. o., Sulyok: i.m. 56-57. o., Preshova: i.m. 280-281. o.

⁸⁴ Sulyok: i.m. 57-58. o., Claes – Reestman: i.m. 956. o.

politikai természetű ügyről lévén szó – a politikai döntéshozónak kell döntenie, és ebben a tekintetben a bíróságok lehetősége korlátozott. Ugyanakkor utaltak az ultra vires vizsgálat kivételes esetekben való alkalmazására, amikor a dán bíróságoknak a közösségi jogot Dániában alkalmazhatatlannak kell nyilvánítani. A Lisszabon döntésben az ultra vires vizsgálatot fenn tartották, és kijelentették, hogy a dán parlamentnek kell arról döntenie, hogy a kormány felett – amely részt vesz a jogalkotásban aktív Tanácsban – erőteljesebb kontrollt kell-e gyakorolni vagy sem. A dán legfelső bíróság nem határozott meg „elidegeníthetetlen” területeket, nem hangsúlyozta a nemzeti demokrácia védelmét a német alkotmánybírósághoz hasonló mértékben, hanem tiszteletben tartotta a kormány és a parlament döntését arról, hogy a ratifikáció során nem volt szükséges az alkotmánynak a hatáskör-átruházásról szóló cikkét alkalmazni.⁸⁵

Észtországban az ESM Szerződéssel kapcsolatban mondta ki a legfelső bíróság, hogy a parlamentnek kell eldöntenie: az uniós szerződések módosítása vagy esetleg egy új szerződés szükségessé teszi-e még több hatáskör átruházását, mert ha igen, akkor a nép, mint legfőbb hatalom hozzájárulását kell kérni, és valószínűleg az alkotmányt újra módosítani szükséges. A döntésben nem utaltak sem ultra vires, sem identitás-vizsgálatra. Az alkotmányos szabályok szerint Észtország az alkotmány alapvető elveivel összhangban lehet az EU tagállama. Azt, hogy mit takar „az alkotmány alapvető elvei” kifejezés, nem részletezik sem a jogalkotásban, sem az esetjogban, de az irodalom szerint az magában foglalja az állami szuverenitást, a szabadságon, igazságon alapuló jogállamot, a külső és a belső béke megőrzését, az észt nemzet és kultúra megőrzését, az emberi méltóságot, a szociális államot, a demokráciát, az alapvető jogok és szabadságot tiszteletét, az állami tevékenység arányosságának elvét. Azzal kapcsolatban, hogy az észt bíróságok értékelhetik-e az uniós jogot az „az alkotmány alapvető elvei” figyelembe vételével, a legfelső bíróság véleménye nem egyértelmű.⁸⁶

Svédország a kormányformára vonatkozó alkotmányi szabályoknak megfelelően az EU-ban a svéd államot meghatározó alapvető elvek tiszteletben tartásával vesz részt, vagyis csak olyan hatásköröket ruházhat át, amelyek ezeket az elveket nem sértik. A Svédországot meghatározó alapvető elvek a demokrácia, a jogállamiság, az egyenlőség és a kisebbségvédelem elvére, illetve a legfontosabb állami szervekre utalnak. A szabály megfogalmazásával kapcsolatban az a vélemény alakult ki, hogy a hatáskör-átruházás alkotmányi feltételeinek a svéd bíróságok általi vizsgálata „nem valószínűtlen”, de erre csak nagyon különleges szituációkban kerülhet sor, mint például az a kevésbé feltehető eset, hogy az alapjogok uniós védelmi szintje nagymértékben csökken. Mégis, a svéd alkotmányos felülvizsgálat tradícióit figyelembe véve valószínűtlen, hogy a bíróságok könnyen bocsátkoznának ilyen vizsgálatba.⁸⁷

Írországban a SEA referendum általi alkotmánymódosítást követelt meg, mivel olyan szabályokat is tartalmazott (külpolitika), amelyeket a csatlakozási szerződés nem. Az ír alkotmányos rendszerben – ellentétben a némettel – nincsen olyan azonosítható szabály, amelyet az alkotmánymódosító nép ne változtathatna meg, és az állam egyetlen szerve sem vizsgálhatja felül vagy semmisítheti meg a nép ilyen döntését. Az ír abortusz ügyek sorozata⁸⁸ – különösen a 17. jegyzőkönyvnek az EUSz-hez csatolása – arra is példa, hogy az EU és a tagállamai hogyan tudnak együttműködni a tagállam nemzeti identitása megőrzésében, és hogyan tudják figyelembe venni a nemzeti sajátosságokat, illetve az alkotmányi és társadalmi érzékenységet. Ilyen körülmények között pedig egyes irodalmi vélemények szerint – nincsen szükség egyoldalú akciókra.⁸⁹

⁸⁵ Claes – Reestman: i.m. 946-948. o.

⁸⁶ Claes – Reestman: i.m. 948-950. o.

⁸⁷ Claes – Reestman: i.m. 960-961. o.

⁸⁸ L. részletesebben Jacobsohn: *Constitutional Identity* (2006) i.m. 386-394. o.

⁸⁹ Claes – Reestman: i.m. 953-955. o.

2.7. Az *olasz* Alkotmánybíróság kimondta, hogy az uniós szervek tevékenységei egészen addig jogszerűek, ameddig az uniós eljárási szabályok és garanciák betartásra kerülnek. Az EU azonban még így sem kapott felhatalmazást arra, hogy az olasz „alapvető alkotmányos elveket és az ember elidegeníthetetlen jogait” megsértse. Ha ugyanis ezt megtehetné, akkor az olasz szuverenitás nem létezne, amely viszont az alkotmány alapján nem megengedett. A *Frontini* ügy (1973⁹⁰) az első olyan példa, amikor az alkotmánybíróság az európai kontextusban ragaszkodott az alkotmány lényegi magjához. Ha az sérül, amely az alkotmánybíróság szerint nagyon valószínűtlen, a testületnek joga van felülvizsgálni az uniós intézmények aktusait. Ezt ismételte meg a testület két másik fontos ügyben is (Granital, 1984; Fragd, 1989), de sosem nyilvánította alkotmányellenesnek az uniós jogot vagy annak alkalmazását, és nem tisztázta, hogy mit kell érteni az „alkotmányos rendszer alapvető elvei”⁹¹ alatt.⁹² Az ilyen megfogalmazásokat néha a gyakorlat, néha az irodalom hozza össze az alkotmány módosíthatatlan szabályaival. Ami az olasz alkotmány módosítására vonatkozó tilalmakat illeti, az alkotmány (139. §) meghatározza, hogy a köztársasági forma nem lehet alkotmánymódosítás tárgya. A köztársasági államformához tartozik a demokrácia és az egyenlőség elve, illetve az államfő választására, az időben limitált mandátumára vonatkozó rendelkezések. Tekintettel arra, hogy a köztársasági államforma kapcsolatban van több alkotmányi rendelkezéssel, ezeket sem lehet módosítani.⁹³

Spanyolországban az alkotmánybíróság – az alkotmányos szerződéssel kapcsolatban – kimondta, hogy az integráció az állam szuverén hatásköreire olyan korlátozást gyakorol, amely alkotmányosan csak akkor elfogadható, ha az uniós jogalkotás megfelel az alkotmány által megállapított szociális és demokratikus jogállam alapvető elveinek. A hatáskör-átruházás lényeges korlátjait az alkotmány tehát implicite tartalmazza, és magában foglalja az állami szuverenitás tiszteletét, az alapvető alkotmányos szerkezetét, az alapvető elvek és értékek alkotmányban lefektetett rendszerét, ahol az alapjogoknak megvan a saját lényegi tartalmuk. Az alkotmánybíróság kimondta, hogy abban „a valószínűtlen esetben”, ha az EU joga az alkotmánnyal össze nem egyeztethető lenne (ami a konkrét ügyben nem merült fel), a testület foglalkozna az esettel. Nem említett azonban ultra vires ügyeket, inkább olyan, mintha identitás-kontrollra gondolt volna – különösen mivel az elsődlegességre vonatkozó szabállyal együtt említette az alkotmányos szerződésben foglalt nemzeti identitás fogalmát – bár az identitás-vizsgálat koncepciót nem alkalmazta.⁹⁴

Az *Egyesült Királyságban* a HS2 döntést (2014⁹⁵) egyértelműen a németek alkotmányos identitással kapcsolatos megközelítése inspirálta. A brit bíróságok ezt megelőzően nem igazán foglalkoztak az alkotmányos identitás problémájával. Az ügyben az egyik kérdés az volt, hogy az EU jog megköveteli-e a törvény⁹⁶ elfogadása parlamenti eljárásának bíróságok általi összevetését egy EU irányelvvel. A legfelső bíróság szerint az uniós jog nem követel meg ilyen bírói felülvizsgálatot. Ugyanakkor a bírák megállapították, hogy az EUB döntését a nemzeti bírósá-

⁹⁰ Sentenza 18 dicembre 1973, <http://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=1973&numero=183>

⁹¹ Claes – Reestman: i.m. 955. o., Preshova: i.m. 279. o. Az ügyek leírását és a gyakorlat bemutatását 2008-as évvel bezárólag I. Balogh-Békési Nóra: *Közösségi jog és szuverenitás-transzfer a csatlakozási klauzulák és a hatáskör megosztás mentén*. PhD értekezés, Budapest 2008, http://corvina.kre.hu:8080/phd/Dr.Balogh_Bekesi_Nora_phd.pdf 48-49. o.

⁹² Sőt, Olaszország a német OMT indítványt nem befogadhatónak értékelte. L. C-62/14 ügy [19]-[20].

⁹³ Pl. Federico Sorrentino: *Le fonti del diritto*. ECIG 1997. 43-44. o., Kostadinov: i.m. 13. o.

⁹⁴ Claes – Reestman: i.m. 961-962. o., Balogh-Békési: i.m. 65. o., Pablo Pérez Tremps: *National identity in Spanish Constitutional Courts case-law*. In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcoberto Llivina (eds): *National constitutional identity and European integration*. Intersentia 2013. 272-273. o.

⁹⁵ Judgment 22 January 2014, [2014] UKSC 3, https://www.supremecourt.uk/decided-cases/docs/UKSC_2013_0172_Judgment.pdf

⁹⁶ A törvény gyorsforgalmú vasúti pálya kialakításáról szól.

gok nem értelmezhetik úgy, hogy az megkérdőjelezi a nemzeti alkotmányos rendszer identitását.⁹⁷ Szerintük vannak olyan, a common law-ban megjelenő szabályok, amelyekről a parlament – amikor az Európai Közösségekről szóló törvényt 1972-ben elfogadta – nem tervezett lemondani, és nem szándékozott felhatalmazást adni azok megsemmisítésére.⁹⁸ Az állampolgárság visszavonásáról⁹⁹ szóló Pham döntésben (2015¹⁰⁰) Lord Mance ultra vires és alkotmányos identitás vizsgálatot követelt a brit bíróságok számára,¹⁰¹ ugyanakkor hangsúlyozta, hogy minden résztvevő szervnek a kölcsönös tisztelet mentén és nagy elővigyázatossággal kell cselekednie, az együttműködésnek abban a szellemében, amelyről ez és a német alkotmánybíróság is beszélt.¹⁰²

2.8. *Bulgária, Horvátország, Málta, Szlovénia, Románia* alkotmánybíróságai még nem alakítottak ki egyértelmű véleményt az ultra vires és az identitás vizsgálatról. *Ausztriában, Belgiumban, Cipruson, Magyarországon,*¹⁰³ *Luxemburgban és Hollandiában* pedig az uniós jog primátusa többé-kevésbé elfogadott. Másol, az ultra vires és alkotmányos identitás vizsgálat néhány eleme módosíthatatlan alkotmányos rendelkezések formájában van jelen, pl. Görögországban és Portugáliában, vagy a nemzeti alkotmánynak az uniós joggal szembeni primátusának követelésében, pl. Litvániában és Szlovákiában. Az uniós (másodlagos) jog indirekt vizsgálatának kontúrja kezd kibontakozni Görögországban, ahol az Államtanács kijelentette, hogy a görög alkotmány felett egyetlen jogi norma sem állhat, ugyanakkor azt is megállapította, hogy az alkotmányos szabályokat az EU joggal összhangban kell értelmezni. Finnországban az alkotmány értelmezésére szolgáló alkotmányjogi bizottság kimondta, hogy az uniós jogot átültető nemzeti rendelkezések nem csökkenthetik az alapjogi védelem nemzeti standardját. A portugál alkotmánybíróság pedig a költségvetéssel kapcsolatban¹⁰⁴ – amely az IMF és az EU intézményekkel folyt tárgyalásokkal összhangban alakul – kimondta, hogy az sérti az „alapvető jogokat és a jogállam alapvető strukturális elveit”, különösen az egyenlőség elvét. A döntése tehát indikátora lehet annak, hogy az alkotmánybíróság kész az uniós jog és a portugál jogrendszer alapvető elvei összeegyeztethetőségének vizsgálatára.¹⁰⁵

Horvátországban az irodalom törekszik feltárni az alkotmányos identitás jelentését. Ez alapján Horvátország alkotmányos identitása az alkotmány saját strukturális elveiben található meg: az emberi méltóság tiszteletében, a jogállamiság alapvető fogalmi elemeiben (pl. a büntetőeljárás jogi garanciái), valamint a szabad és demokratikus rendszer alapelveiben (pl. gondolat, lelkiismereti és vallásszabadság). Az alkotmányos identitás védelmére az az alkotmányi rendelkezés hivatott (17. cikk), amely szerint még minősített helyzetekben sem szabad ezeket az elveket és jogokat megsérteni, csorbítani, korlátozni, megváltoztatni. E szabály nem engedi az alkotmány

⁹⁷ A német alkotmánybíróságnak a terrorizmus ellenes adatbázisra vonatkozó, 2013 április 24-i döntésére hivatkoztak, 1 BvR 1215/07, para 91[111].

⁹⁸ [207]

⁹⁹ A vietnámi nemzetiségű és állampolgárságú, bevándorlóként brit állampolgárságot is szerző Phamtól a brit hatóság – terrorista tevékenységben való közreműködése miatt – visszavonná az állampolgárságot. A vietnámi hatóságok azóta visszautasítják a vietnámi állampolgárság elismerését. A fél így elveszítené az uniós állampolgárságát is, és hontalan lenne. A háttérrel részletesebben l. [2]-[30]. A kérdésben arról kellett döntenie, hogy a visszavonás a következményei miatt jogszerű lenne-e, ez uniós hatáskört érintene-e, ha igen, arányosnak minősülne-e. Bővebben l. [31]-[32].

¹⁰⁰ Judgment 25 March 2015, [2015] UKSC 19, https://www.supremecourt.uk/decided-cases/docs/UKSC_2013_0150_Judgment.pdf

¹⁰¹ [90]

¹⁰² [91] L. még Claes – Reestman: i.m. 964-966. o.

¹⁰³ Szlovénia és Magyarország tekintetében Sulyok akként értékeli, hogy vannak releváns határozatok, de az alkotmánybíróságok nem találták meg a „kitörési pontokat”. Sulyok: i.m. 58-60. o.

¹⁰⁴ A törvény tartalmazta a közalkalmazottak 13. és a 14. havi illetményének befagyasztását.

¹⁰⁵ Claes – Reestman: i.m. 966-967. o.

napi politikai célok mentén történő módosítását, és ez emiatt – Kostadinov szerint – megalapozza az alkotmányellenes alkotmánymódosítások felülvizsgálatát,¹⁰⁶ ami nyilván elvezethet a 4. cikk (2) bekezdése szerinti identitás azonosításához is. Az alapvető kérdés viszont nyilvánvalóan az, hogy ez valóban megtörténik-e.

III. A szakirodalmi álláspontok

1. Az EU-tagállami identitásvita szakirodalmi értékelése

1.1. Mint látható, sem az egyes alkotmányos identitások fogalma, sem a 4. cikk (2) bekezdésének tartalma nem kiforrott; eltérő, de egymással összekapcsolódó fogalmak jelennek meg az irodalomban és az estejogokban.¹⁰⁷ Az irodalom alapján a 4. cikk (2) bekezdésével kapcsolatban hallgatólagos megegyezés látszik abban, hogy annak köze van az alkotmányos értékekhez,¹⁰⁸ és ez látszott az EUB és a nemzeti bíróságok gyakorlatában is. Az szintén bizonyosnak látszik, hogy az alkotmányos identitás mibenlétét – uniós összefüggésben – egyoldalúan nem is lehet megállapítani, különös tekintettel arra, hogy az európai integráció fokozatos, folyamatos, növekvő, kísérleti és még mindig nyitott folyamat.¹⁰⁹ Az EUB-nek tehát szükségszerűen együtt kell működnie különösen a tagállami alkotmány- vagy legfelső bíróságokkal, mivel ők vannak a legjobb pozícióban ahhoz, hogy meghatározzák a tagállamnak azt az alkotmányos identitását, amelyet az EU-nak tiszteletben kell tartania. Ha a 4. cikk (2) bekezdését megfelelően alkalmazzák, akkor körülírhatják az elsőbbség és az egységesség „mozgó határát” a szerződések értelmezésében és alkalmazásában, illetve a másodlagos uniós jog nemzeti alkotmányokkal szembeni elfogadásában és implementációjában. Miután az identitás tartalma ismertté válik abban az alkotmányos párbeszédben, amelyet az (alkotmány)bíróságok és az EUB folytat, az EUB bírója mérlegelheti a nemzeti bíróság szerinti érvet (identitás) az EU értékeivel szemben, és eldöntheti, hogy a nemzeti identitás tiszteletben tartása igazolja-e a szerződések vagy a másodlagos jog olyan értelmezését, amely összeegyezteti az nemzeti prerogatívát és az EU céljait anélkül, hogy aláásná az uniós jog egységes alkalmazását. Ez lényegében egyfajta arányossági tesztet jelentene (lásd pl. az Anton Las ügyet).¹¹⁰ Valószínűsíthető az, hogy minél közelebbi a nemzeti korlátozásnak a nemzeti identitásra való hivatkozás miatti igazolása az EU alapvető elveihez (pl. megkülönböztetés tilalma), annál kevésbé valószínű, hogy az EUB elfogadja ezt az igazolást. Ha ehhez képest az ügy szorosabb kapcsolatban áll a tagállam nemzeti identitásával, a tagállami mozgástér tágabb lehet (lásd pl. a Sayn-Wittgenstein ügyet).¹¹¹ Az is látható volt, hogy az EUB gyakorlatában kialakuló identitás és az (alkotmány)bíróságok által értelmezett identitás, illetve a szakirodalmi álláspontok között jelentős szakadék van.

¹⁰⁶ Kostadinov: i.m. 17-18. o. Ebben hazánkhoz hasonlóan, nincsen egyetértés a jogtudomány és az alkotmánybíróság között: Jasna Omejec szerint az nem lehetséges, mert nincsen benne az alkotmányos hagyományokban, illetve az európai jogi rendszer univerzálisan elfogadott elvei között. Kostadinov: i.m. 17-18. o.

¹⁰⁷ L. Martí: i.m. 35. o.

¹⁰⁸ Preshova: i.m. 274. o.

¹⁰⁹ Toniatti: i.m. 52. o., Vörös Imre: Csoportkép Laokoóonnal. A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal. MTA TI JTI 2012., Drinóczi Tímea: Állami szuverenitás és párbeszéd. In Takács Péter (szerk.): Az állam szuverenitása – eszmény és/vagy valóság. Gondolat Kiadó 2015. 92. o.

¹¹⁰ di Federico: i.m. 7. o. Hasonlóképpen I. Wendel: i.m. 287. o. Konstadinies szerint a német alkotmánybíróság ultra vires kontrollja, identitásvizsgálata amiatt hibás, mivel ellentmond az EUB hatáskörének, amely alapján az EUB feladata az uniós jog hatáskörének meghatározása. Konstadinies: i.m. 3. o.

¹¹¹ Vandenbruwaene: i.m. 3., 4. o.

1.2. Vannak olyan vélemények, amelyek szerint a 4. cikk (2) bekezdésének a nemzeti identitás legalapvetőbb elemeire kell vonatkoznia, amely magában foglalja az államformát, a kormányformát és „egy kicsivel többet”.¹¹² Mások szerint a 4. cikk (2) bekezdésében szereplő „szerkezet” is a leglényegesebb jellemzőkre utal, többek között – az előbb említetteken túl – az alkotmány írott vagy íratlan voltára, a választási rendszer többségi vagy arányos kialakítására, az alkotmányos felülvizsgálat jellegére.¹¹³ Hasonló álláspont szerint a 4. cikk (2) bekezdése nem védi azokat az alkotmányi rendelkezéseket, amelyek nem alapvetőek, és így nem járulnak hozzá az alkotmányos identitáshoz.¹¹⁴ Mint fentebb látható volt, az alkotmány- és legfelső bíróságok – a német alkotmánybíróság uniós jogi szempontból kritizált döntése és a cseh alkotmánybíróságnak az esetjogába nem illeszkedő egyetlen eseti határozata kivételével – bizonyos mértékű önkorlátozást tanúsítottak azzal, hogy kijelentették: az uniós jog alkotmányos identitásalapú vizsgálatára csak nagyon kivételes körülmények között kerülhet sor.¹¹⁵ Látható, hogy a törekvés – jellemzően – az együttműködés felé halad azzal, hogy az alkotmányos identitás néhány esetben körülírásra került. Ez felveti annak szükségességét, hogy a magyar szakirodalom is elmozduljon attól az állásponttól, hogy létezik a szuverenista és az integrista felfogás, amely egymással éles ellentétben áll.¹¹⁶ Ehhez az is kellene, hogy az állami szuverenitás fogalmát és az állam európai integrációban elfoglalt helyét és szerepét az eddigiektől eltérően kezeljék.¹¹⁷ az integrációkban az állami szuverenitás (főhatalom) tekintetében a kompetencia gyakorlása során egyrészt az önkorlátozás tényét kell hangsúlyozni, másrészt figyelembe kell venni, hogy az állami szuverenitás egy részének máshogyan – mégpedig kibővítetten – és az eddigitől eltérő szinten és módon történő gyakorlásáról van szó.¹¹⁸

1.3. A tagállami gyakorlatok és az irodalom alapján a tagállami alkotmányos identitás összefügg a tagállami politikai hatalom eredetével, az alkotmány szerkezetével, a módosíthatatlan alkotmányi rendelkezésekkel, az alkotmánymódosítási eljárással. Egyes vélemények szerint az alkotmányos identitás meghatározására segítségül hívhatóak az alkotmányok módosításra vonatkozó szabályai és az alkotmányok bevezető rendelkezései, mivel ez utóbbinak két tartalmi vonatkozása lehet: ez az állammal és annak szerveivel kapcsolatos vagy az alkotmányossággal és az alkotmányos szubsztanciával függ össze.¹¹⁹ A bemutatott esetjogból az derül ki, hogy az integrációval kapcsolatos alkotmányos identitásról a következő az általános vélekedés:

- i) Legyen párbeszéd az EUB és a tagállami bíróságok között.
- ii) Az alkotmányos identitásra vonatkozó értelmezési gyakorlat jellemzően integráció-barát.
- iii) Az alkotmányos identitás elemei között vannak integráció-álló elemek, de ezek felhívása csak végső esetben történhet meg.
- iv) Az örökkévalósági klauzuláknak nagy szerepe van az alkotmányos identitás tartalmi elemei meghatározásában.
- v) Ha értelmezéssel nem lehet feloldani az ütközést, akkor annak jogkövetkezményei a következők. Az alkotmány érvényesül, alkotmányos identitás védve van, ami következtében uniós jog nem érvényesül. Vagy: alkotmánymódosítás következik be, amivel kapcsolatban az a kérdés, hogy az alkotmányban rögzített vagy onnan kiolvasott identitás módosítható-e. Vagy: az

¹¹² di Federico: i.m. 7. o.

¹¹³ Lehman: i.m. 11. o.

¹¹⁴ Besselink: i.m. 48. o.

¹¹⁵ Preshova: i.m. 293. o.

¹¹⁶ Sulyok: i.m. 50-51. o.

¹¹⁷ Erről bővebben l. Drinóczi: Állami szuverenitás és párbeszéd.

¹¹⁸ Vö. pl. Giacinto della Cananea és Ingolf Pernice írásaival: különösen a lisszaboni szerződés hatálybalépését követően: a Szerződés nem jelentett kihívást az állami szuverenitás felé, sokkal inkább annak új, többszintű formában való megerősítéseként értékelhető; a Szerződés olyan alkotmányos keretrend, amely a tagállamok alkotmányait kiegészíti. Ingolf Pernice: *The Treaty of Lisbon: Multilevel constitutionalism in action*. *Columbia Journal of European Law* 2009. Vol. 15. no. 3. 375., 406. o. Hasonlóképpen Giacinto della Cananea: *Is European constitutionalism really „multilevel”?* *ZaöRV* 70 (2010) 294. o.

¹¹⁹ Grewe: i.m. 45. o.

uniós jog módosul, ami minden bizonnyal nehezen kivitelezhető. Vagy: a tagállam az alkotmányos identitása fenntartása érdekében kilép az EU-ból, ami amiatt lehet érdekes, mert felmerülhet, hogy az EU-ban való tagság is az alkotmányos identitás részévé vált már.

Eltekintve az összehasonlító jogi vizsgálódásoktól, az olyan államokban, ahol az alkotmányos identitás problémája eddig a joggyakorlatban nem merült hangsúlyosan fel, az alapvető kérdés az lehet, hogy mire vezethető vissza az alkotmányos identitásnak az az eleme, ami integráció-álló. Melyek azok a hatáskörök, és miért éppen azok, amiket nem lehet átruházni vagy együtt gyakorolni? Erre kaphatunk talán másfajta választ akkor, ha vázlatosan és röviden megismerkedünk az alkotmányos identitásra vonatkozó szakirodalmi álláspontokkal is.

2. Gary J. Jacobsohn és Michel Rosenfeld

2.1. *Gary J. Jacobsohn* szerint az egyén identitásának kialakulását meghatározó interaktív eljárásokat alkalmazni lehet az alkotmányos identitás kialakulására is. Az alkotmányos identitása egyrészt a szövegből, másrészt az azon alapuló gyakorlatból (értelmezés: a mindenkori körülményekhez való igazodás), harmadrészt a múltból, hagyományokból derül ki párbeszédese folyamaton keresztül. Az alkotmányos identitás tehát változhat, azt folyamatosan a fejlődésben tapasztalható diszharmonia idézi elő. Ilyen diszharmonia vagy feszültség jelenhet meg az alkotmányi szövegen vagy struktúrán belül a hiányos, tökéletlen rendelkezések miatt vagy az alkotmány és a társadalmi rend között. Az alkotmányos identitás az alkotmányos identitásról szóló vitákon keresztül alakul, formálódik.¹²⁰ Az alkotmányos identitás csak akkor őrzi meg értelmét és alkalmazhatóságát, ha a tartalma tükrözi a társadalmi morálban és a gyakorlatban bekövetkezett jelentősebb változásokat. Az alkotmányos identitás alakításában tehát a bíróságoknak és a politikai döntéshozóknak van kiemelkedő szerepük.¹²¹ Az alkotmányos identitás – amelynek az alapja a kollektív emlékezet, amely a nemzet kulturális személyiségének része, amely nem megalkotott, hanem időről időre alakult ki, fejlődött a politikai közösség szokásaival és tapasztalataival együtt¹²² – kifejezi a jogállam bizonyos elemei összességét, amelyek az alkotmányos kormányzás szükséges feltételei és olyan örökségek, amelyek minden alkotmánynak megadják annak egyedi jellegét.¹²³ Az alkotmányos identitás alakulásában fontos tényező a folyamatosság: az alkotmányos identitás jövője a múltjában gyökerezik; illetve a párbeszédese eljárások eredményeként a változásra való képesség: ez az identitás minden eleme, ideértve magát az identitást is, legalább potenciálisan módosítható.¹²⁴ Különbség van azonban az identitással konzisztens változások és azok között a módosulások között, amelyek az identitást le akarják rombolni.¹²⁵ Jacobsohn kimutatta, hogy Indiában az alkotmányos identitás a többség vallási identitásával kreatív feszültségben fejlődött, míg Írországbán a fejlődés ehhez képest harmonikusabb volt. Indiában az alkotmányos identitás a nemzeti átalakulás nagyobb projektjének központjában állt, míg Írországbán megőrző misszióként értelmezhető. Indiában ugyanis az alkotmányos identitás a megalkotott politikai identitás és az megelőzően létező etno-vallási kötelékek és szimbólumok összességéből formálódott (pl. az indiai szekularizmus). Az alkotmányos identitásban tett radikális változás megakadályozhatja a szükséges és kívánatosnak vélt társadalmi változásokat.¹²⁶ Írországbán viszont az alkotmányos identitás – a család, ami az ír

¹²⁰ Gary J. Jacobsohn: *Constitutional identity*. Harvard University Press, 2010. 133-135. o.

¹²¹ Vö. Gary J. Jacobsohn: *Az Alkotmányos identitás változásai*. *Fundamentum* 2013. 1. sz. 7-10. o.

¹²² Gary J. Jacobsohn: *Constitutional identity*. *The Review of Politics* 68 (2006). 370., 373. o.

¹²³ Jacobsohn: *Constitutional identity*. (2006). 374. o.

¹²⁴ Jacobsohn: *Constitutional identity*. (2006). 397, 395. o.

¹²⁵ Ehhez l. az indiai legfelső bíróság Kesavananda és Gandhi döntéseit. Vannak olyan jogrendszerek is azonban, ahol az alkotmány kifejezetten megengedi az alkotmány egészének módosítással történő visszavonását. Emiatt a sri lankai legfelső bíróság nem ismeri el, hogy lennének az alkotmánynak változtathatatlan rendelkezései. Vö. Jacobsohn: *Constitutional identity*. (2006). 377. o.

¹²⁶ Erről szól az indiai legfelső bíróság döntése az alkotmány struktúrájáról.

alkotmányos identitás fontos intézménye¹²⁷ – dialogikus eljárásban, a hazai szabályozás változásával, alkotmánymódosítással (válás, abortusz) és alkotmányértelmezéssel (abortusz, fogamzásgátlás, nemek közötti egyenlőség) módosult.¹²⁸ Izraelben az írott alkotmány elfogadása hiányának oka alapvetően az abban való egyet nem értés, hogy a többség vallása milyen szerepet játsszon a polity kialakításában.¹²⁹

2.2. *Michel Rosenfeld* szerint¹³⁰ – *Jacobsohn*hoz hasonlóan – az alkotmányos identitás egy eszenciális kapocs az alkotmány, a környezete, illetve azok között, akik azt kialakították, és akik számára kialakították. Az alkotmányos identitás kialakulása nála is az azonosság és az „én” képének kivetülésén alapszik, az egyéneket pedig az andersoni elképzelt közösség köti össze.¹³¹ Az alkotmányos identitás helye és szerepe teljes megragadása érdekében figyelembe kell venni azt, hogy az alkotmányok paradoxonon nyugszanak: egyszerre kell eltávolodniuk azoktól az identitásoktól és közelíteniük azokhoz az identitásokhoz, amelyek az alkotmányt működőképessé és koherenssé teszik. Az alkotmányok tehát nem fordulhatnak el olyan mértékben az alkotmányozó csoport identitásától, hogy az alkotmány maga működőképes legyen, és az implementációja ne tudjon teljes mértékben megvalósulni. Az alkotmányos identitásnak állandóan működni kell, vagyis koherensnek kell lennie az egyén, a polity és az egyes rendelkezések értelmezése szintjén is.¹³² *Rosenfeld* elméletében az alkotmányos identitás először hiányként merül fel, amelyet egy diszkurzív eljárásban kell feloldani, amely alapvetően három eszközön alapszik: a tagadáson, amely a korábbi berendezkedés elutasítására utal, amelyet aztán a metafora és a fogalomcsere alkalmazásával helyettesíteni kell. Az elkülönült pozitív énképet ezek fogják kialakítani. Ezek az eszközök egymással kombinálhatóak annak érdekében, hogy az alkotmányt megelőző és az alkotmány feletti fogalmakat, megoldásokat stb. újjá lehessen dolgozni egy flexibilis és adaptálható alkotmányos identitással.

A történelmi folyamatokat figyelembe véve *Rosenfeld* – aki szerint az alkotmányos identitás függ az érintett állam alkotmányos modelljétől és az alkotmányozás típusától – hét alkotmányos identitásmodellt, és hat alkotmányozási modellt különböztet meg.¹³³ Az alkotmányos modellek közül a német modell a homogén etnikai csoport által és érdekében megvalósuló önkormányzás koncepcióján épül fel, feltételezi a feloszthatatlan pre-politikai kötelék létezését, amelyet a közös nyelv, kultúra, etnicitás, vallás stb. kötött egybe, és így abszolút primátust élvez. A francia modellben ezzel szemben a nemzet a demos-ra épül, és ez is a demokratikus önkormányzáson alapszik, de ez az egyenlő polgárok közössége, akiket társadalmi szerződés köt össze. A polgárok – függetlenül etnikai hovatartozásukra – ugyanazokat az egyetemesnek elismert jogokat élvezik. Az amerikai modell a franciához közelebb áll, mint a némethez, de míg a francia egy létező nemzetet kíván meg, azt az amerikai modellben ki kellett alakítani. Ebben a modellben az alkotmány megelőzi és elősegíti a nemzet kialakulását, és a társadalom a multietnikai, nem a közösség (polity). A brit modell lényege az alkotmányának történeti, íratlan volta. A spanyol alkotmányos modell a multietnikai közösségnek (polity) ad keretet, transznacionális normákat

¹²⁷ Az 1937. évi alkotmány szerint (41.1. cikk) a család a társadalom alapvető, elsődleges és természetes egysége, és mint morális intézménynek joga van olyan elidegeníthetetlen és átruházhatatlan jogokra, amelyek minden pozitív jog felett állnak.

¹²⁸ *Jacobsohn*: Constitutional identity. (2006). 380-396. o.387-394. o.

¹²⁹ *Jacobsohn*: Constitutional identity. (2006). 380-396. o.

¹³⁰ *Michel Rosenfeld*: Constitutional identity. In *M Rosenfeld – A. Sajó* (eds.): The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford University Press 2011. Hasonlóan l. *Mark Tushnet*: How do constitutions constitute constitutional identity? *ICON* (2010) Vol 8 No 3. 672-675. o.

¹³¹ *L. Christopher Tran*: Perspectives of Australian constitutional citizenship and constitutional identity. *Adelaide Law review* (2012) 33. 216., 217. o.

¹³² *Rosenfeld*: i.m. 759-762. o. Mindez más megfogalmazásban kifejezi az alkotmány minimálkonszenzus teremtő és legitimáló funkcióját. *L. Petrétei József*: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2009. 66-67. o.

¹³³ *Rosenfeld*: i.m. 762-770.

importál, amelyeket a nemzeti jogba be is ültet. Az európai modell az amerikaihoz hasonlóan jövőorientált és a spanyolhoz hasonlóan multietnikai lehet. A gyarmatok második világháborút követően függetlenné vált államainak alkotmányos modelljei – India, Nigéria, több volt afrikai vagy ázsiai kolónia – képezik az utolsó kategóriát. Az alkotmányozás hat modellje pedig a következő: a forradalmon alapuló francia és amerikai modell, a láthatatlan brit modell, a háborúra alapuló német és japán modell, amely akkor eredményes, ha a legyőzöttek (polity) sajátjuknak fogadják el az új alkotmányt, a kialakított tranzíciós modell,¹³⁴ mint például a legalitás talaján megvalósult spanyol alkotmány,¹³⁵ az európai integrációt jellemző transznacionális modell és a nemzetközileg megalapozott modell, például Bosznia Hercegovina vagy Szudán esetében. Rosenfeld szerint az alkotmányos identitás és az alkotmányértelmezés egymásra hatással van:¹³⁶ az alkotmányértelmezés eredményezhet alkotmányos identitást, míg az alkotmányos identitás alakítja, formálja és kitölti az alkotmányértelmezést. Ezt a rosenfeldi elképzelést alkalmazza *Or Bassok*, amikor igazolja, hogy az értelmezés módszere szükségszerűen befolyásolja az alkotmányos identitást ott, ahol annak meghatározásában az alkotmány központi szerepet játszik. Az eltérő megközelítések eltérő amerikai identitás-vízióhoz vezetnek, és eltérő alkotmányértelmezést eredményezhetnek. Bassok ezt mutatja be a Patient Protection and Affordable Care Act-tel¹³⁷ kapcsolatban. A törvény pl. alkotmányos lenne, ha azt az értelmezést fogadnánk el, hogy az emberi méltóság a megélhetés minimumának biztosítását követeli meg. Az ilyen értelmezést elfogadók számára az amerikai identitás legautentikusabb megjelenítése az, amely összeköti a méltóságot a gazdasági jóléttel, a boldogságra törekvéssel és az egyéni szabadságjogokkal. A törvényt viszont alkotmányellenesnek kellene tartani, ha abból az alkotmányos identitásból indulunk ki, amely a szabadságot a beavatkozástól való mentességben látja. Számukra az amerikai identitás középpontjában az egyén egyéni szabadsága és szabad választása áll. Az értelmezési megközelítés kiválasztása véleménye szerint nem semleges választás eredménye, hanem politikai döntés: a nemzet alkotmányos identitásához vezető út megtalálása.¹³⁸

2.3. *Jacobsohn és Rosenfeld* felfogásai szerint tehát az alkotmányos identitás összegezve a következőképpen fogalmazható meg:

- i) a közösen vallott alkotmányos identitás minden alkotmányos jogrend szükségszerű előfeltétele;
- ii) az identitás nem eleve elrendelt, hanem folyamatosan változó, dinamikus jellegű;
- iii) nem korlátok nélküli, ugyanis el kell térnie a társadalomban lévő más identitásoktól, de azoktól nem lehet teljesen izolált;
- iv) akkor keletkezik, amikor az alkotmányt létrehozzák, de változhat minden alkotmány módosítással, alkotmányon túli fejlődés következtében, vagy bírói döntés miatt,
- v) öt eszköz azonosítható az alkotmányos identitás ki- és átalakítására: tagadás, metafora, fogalomcsere (Rosenfeld), formális alkotmány módosítás és a külföldi jog alkalmazása az alkotmányértelmezésben (Jacobson).¹³⁹

¹³⁴ A szóhasználatot l. Halász Iván: A közép európai alkotmányok születése és identitása (1989-2012). Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar Budapest, 2014., <https://opac.unike.hu/webview?infile=&soj=9575&source=webvd&cgimime=application%2Fpdf%0D%0A> 178. o.

¹³⁵ Ehhez teszi hozzá Halász Iván a rendszerváltozást követően a közép-európai államok alkotmányait. Halász: i.m. 174.o.

¹³⁶ Rosenfeld: i.m. 771-772. o.

¹³⁷ <http://www.hhs.gov/healthcare/about-the-law/read-the-law/index.html#>

¹³⁸ Or Bassok: Interpretative theories as roadmaps to American identity. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2658556.

¹³⁹ Tran: i.m. 219. o.

E megközelítések jellemzően nem jogiak, inkább politikafilozófiai elemzéseknek tekinthetők. Továbbá, nem kontinentális és uniós jogrendszer orientáltak, mindazonáltal inspirációs forrásként alkalmazhatóak az alkotmányos identitás egyfajta jelentéstartalmának feltárásában.

Az alábbi néhány alkotmányos identitás-fogalmat vagy megközelítést érzékelhetően e fentiekben bemutatott magyarázatok inspirálhatták.

3. Egyéb megközelítések

3.1. *François-Xavier Millet*¹⁴⁰ elmélete szerint az alkotmányos identitás nemcsak az alkotmány szövegében rögzített elvek összességében érhető tetten, hanem az állam kulturális és történeti háttéréhez köthető elemeket is tartalmaz. Véleménye szerint is fontos az időtényező: az alkotmányos identitás a múltban gyökerezik és a jövőre vonatkozó elköteleződést is tartalmaz, és az is, hogy az alkotmányos identitás elemei nem kőbe vésettek, hanem fejlődnek. Az alkotmányos identitás három normát tartalmaz: az államformát, a speciális intézményi és politikai szabályokat, illetve azokat az alapvető jogokat, amelyek speciálisak az adott állam értelmezése tükrében. Millet azonban az alkotmányos identitást a fentiekben rögzítettekhez képest más kontextusban – az európai integrációban – is vizsgálja. Franciaország esetében az alkotmányos identitást a köztársasági hagyomány miatt a laicitás és az egyenlőség elveiben, illetve a szociális és környezetvédelmi jogokban látja.

3.2. *Halász Iván – Michel Rosenfeldre* alapozva – megállapítja, hogy „az alkotmányos identitás meghatározásának három eleme van: kinek a nevében, illetve kinek címezve születik egy alkotmány, mit szeretne elérni, mit nyújt, végül hogyan, illetve mivel próbálja igazolni önmagát”.¹⁴¹ Véleménye szerint az alkotmányos identitás felfogható az alkotmány legfőbb jellemzőinek összességéeként, az állam alkotmánya és a kultúrája közötti kapcsolatként, de megnyilvánulhat abban a kontextusban is, amelyben az alkotmány megszületik, és amelyben aztán érvényesül.¹⁴² Halász Ivánnál úgy tűnik, hogy az alkotmány identitása mindent felölel. Ebben az esetben azonban a meghatározásának nincs igazából analitikus értéke.

Sulyok Márton szerint az alkotmány identitásának statikus, materiális és holisztikus elemei vannak, amelyek alkotmányos normák, alapelvek képében áthatják az alkotmányt és az alkotmányos rendszert. Az alkotmányos identitás önvizsgálatot is jelent, amelyet a nemzeti alkotmányértelmező hatalom az állam organikus alkotmányfejlődésének és az alkotmány magjának retrospektív vizsgálatával végezhet el. Véleménye szerint Magyarország tekintetében ilyen kiindulópont lehet az Alaptörvény R) cikkének utalása a történeti alkotmányra.¹⁴³

3.3. *Biljana Kostadinov*¹⁴⁴ szerint az alkotmányos identitás a nemzeti identitás speciális formája. A nemzeti identitás – a tudatos és tudattalan elemek összessége, amelyek kialakítják a kötődést egy bizonyos közösség felé – pedig pszichológiai és szociológiai jelenség. A nemzeti

¹⁴⁰ François-Xavier Millet: L'Union européenne et l'identité constitutionnelle des États Membres. LGDJ 2013. Ismerteti Werner Vandendriessche: Short review. <http://www.globallawbooks.org/reviews/detail.asp?id=812>

¹⁴¹ Halász: i.m. 174. o.

¹⁴² Halász: i.m. 173., 175-176. o. Halász a munkájában az alkotmányok identitását vizsgálja a visegrádi államokban, azaz nem kifejezetten az alkotmányos identitás kérdését járja körül. Az alkotmányos identitás, amint az látható a fenti fogalomból, ugyanis tágabbnak tűnik, mint az alkotmány identitása.

¹⁴³ Sulyok Márton: Nemzeti és alkotmányos identitás a nemzeti alkotmánybírók gyakorlatában. In Jakó Mia Anna: Nemzeti identitás és alkotmányos identitás az Európai Unió és a tagállamok viszonyában. Szeged 2014. 48-50. o., Sulyok Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás In: Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről: Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara oktatóinak tollából. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2016.

¹⁴⁴ Biljana Kostadinov: Constitutional identity. Iustinianus Primus Law Review 2012. Vol. 3:1. 10. o.

identitást akkor értelmezhetjük az alkotmánnyal összefüggésben, ha az hozzájárul adott identitás kialakításához vagy megerősítéséhez. Véleménye szerint az integrációban az alkotmányoknak azt a részét kell védeni, amelyben a megszővegezők integritása jelenik meg: a nép joga ahhoz, hogy szabad és demokratikus eljárásban válassza meg és fogadja el az alkotmányt. Az egyének ekkor szabadok az önmeghatározásukban, azaz az emberi méltóságukban. A legalapvetőbb ilyen döntés az állam szerkezetére, illetve az államformára vonatkozik, és arra az eljárásra, amelyben a döntés megszületik.¹⁴⁵

3.4. *A kontinentális és uniós joggal foglalkozók* jellemzően az alkotmány identitását keresik, és azt – Halász Iván kivételével – a saját nemzeti alkotmányi szabályokban, a franciában, a magyarban, a horvátban, eltérő módon találják meg, és magyarázzák eltérő indokokkal. Ezek a megközelítések már inkább mintha az egyes állami alkotmány identitásával – és kevésbé a jacobsohn-i, rosenfeldi értelemben felfogott alkotmányos identitással – foglalkoznak, és arra koncentrálnak, hogy az alkotmányban megjelenő alkotmányos identitásnak mi lehet az az uniós és főként tagállami alkotmányjogban is releváns vetülete, amely igazolhatja azt, hogy adott uniós kötelezettségnek adott tagállam nem tesz eleget.

4. Összegzés

Az fentiekben bemutatott elméletek alapján úgy tűnik tehát, hogy a 4. cikk (2) bekezdése és az Alaptörvény releváns új szabálya alkalmazása és értelmezése szempontjából mindenekelőtt tudni kellene, hogy mi az alkotmányos identitás elsősorban a fenti 2. pontban bemutatott értelmezési keretben. Ehhez alighanem fel kell tárnai az alkotmánytörténeti körülményeket, az alkotmányozások okait, módját, tapasztalatait, jellemzőit, legitimitását, az alkotmánymódosítások okait, eljárását, következményeit, valamint a tárgyban alkotmányértelmezés eredményeit. Ebből aztán talán leszűrhető lehet az alkotmányos identitás integrációállóságának pontos mibenléte: mit, miért, kivel/mivel szemben kell alkalmazni.

IV. Az alkotmányos identitás Magyarországon

1. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlata

1.1. A Lisszaboni szerződés hatályba lépését megelőzően *Fazekas Flóra* 2009-ben rámutatott a következőkre: az „Alkotmány és a közösségi jog konfliktusát érintő, kevés számú határozat alapján megállapítható, hogy az AB az alábbi elvek közösségi jog általi lerontását akadályozta meg: jogbiztonság elve; alapvető jogok és kötelezettségek törvény általi szabályozása; visszaható hatály tilalma; büntető jogi legalitás. [...] [E]zen elvek érvényesülésének sérelme a magyar alkotmányosság sérelmével lehet egyenlő az Alkotmánybíróság szemében.”¹⁴⁶ A vonatkozó ítéletekből úgy tűnik, de erről biztosan nem tudhatunk, hogy „ezeket az alkotmányos elveket az AB úgy értékeli, hogy azokkal szemben a közösségi jog nem szerezhethet érvényesülést, így nem is adott velük szemben elsőbbséget a közösségi jognak.”¹⁴⁷ Az ezekkel csak érintőleges kapcsolatban álló Alkotmány „kemény magjával”, „érinthetetlen magvával”, „megváltoztathatatlan alkotmányi normákkal”¹⁴⁸ – értelemszerűen még nem kifejezetten az alkotmányos identitással – kapcsolatosan több álláspont is megfogalmazódott. Ezeket *Fazekas Flóra* a következőképpen foglalja össze: jogállamiság, népképviselő, demokrácia, az elidegeníthetetlen emberi

¹⁴⁵ Mindezt konkretizálja a horvát alkotmány identitására is. L. Kostadinov: i.m. 17-18. o., l. alább a 2. 2.6. pontban.

¹⁴⁶ *Fazekas Flóra*: A magyar Alkotmánybíróság viszonya a közösségi jog elsőbbségéhez egyes tagállami alkotmánybírói felfogások tükrében. Phd értekezés, Debrecen, 2009. 283. o.

¹⁴⁷ *Fazekas*: i.m. 283., 299. o.

¹⁴⁸ *Fazekas*: i.m. 295. o., 908. lj.

jogok védelme (Berke Barna), a „»népszuverenitás lényeges tartalmát« (az Alkotmány nép kizárásával történő módosításának tilalma, a nemzeti képviselői szervek létrehozásának joga, a nép közvetlen hatalomgyakorlását biztosító jogosítványok) és az alapjogok »magyar Alkotmány szerinti lényeges tartalmát«, vagy más megközelítésben a köztársasági államforma, a demokrácia, a jogállamiság, a népszuverenitás, a népképviselői elv és az alapvető jogok összességét” (Blutman László – Chronowski Nóra), demokratikus rend, alapjogok védelme (Sajó András).¹⁴⁹ Mindezek a rendelkezések – figyelembe véve az alkotmány identitását meghatározó fentebb említett alkotmánybírói gyakorlatokban megjelenő példákat – az Alkotmány identitásaként is felfoghatók. Ugyanakkor joggal merülhet fel az, hogy ezek esetlegesen és döntően nem identitási elemek, hanem értékek. Így az az értelmezési probléma merülhet fel, hogy az EU értékközösség, és ezek az értékek (et tartalmazó rendelkezések) hogyan lehetnek identitásmeghatározók vagy identitás tényezők, ha egyszer nem a különbséget, az önazonosságot jelentik, hanem éppen a közöset, a másokkal egyezőséget. Nem látható ugyanis lényeges különbség a jogállam közösségi és tagállami felfogása között, vagy a népképviselői, alapvető jogok stb. esetében. Ez pedig az alkotmányos identitás ilyen értelmezésének zsákutcájába vezethet. Például, az állam- és a kormányforma, népfelség elve (képviselői és választás) meghatározása és érvényesülése tekintetében az EU-nak nincs is hatásköre, és eddig nem nyilvánult meg ilyen tekintetben. A kérdés ezzel összefüggésben az, hogy ezek a tényezők (állam- és a kormányforma, népfelség elve, stb.) határozzák-e meg a mi alkotmányos identitásunkat, vagy az állam vagy az alkotmány alkotmányos identitását,¹⁵⁰ vagy esetleg valami más, vagy ezek az identitások eltérőek, másra irányulnak.

1.2. Ezekhez képest, az eddigi alkotmánybírói gyakorlatban megjelenő „alkotmányos identitás” *Trócsányi Lászlónak a 143/2010. (VII. 14.) AB határozathoz (magyar Lisszabon döntés)* fűzött párhuzamos véleményében így fogalmazódik meg: az alkotmányos identitás az államisággal függ össze, annak is azokkal az elemeivel, amelyek a népképviselői és az igazságszolgáltatási szervek, illetve a kormány megbízásával állnak kapcsolatban.¹⁵¹ Ahogyan azt *Sulyok Márton – Blutman Lászlóra* hivatkozva¹⁵² – összegzi:¹⁵³ az Alkotmánybírók viszont nem állt készen arra, hogy kialakítson az Alkotmány 2. §-ából – különösen a függetlenség és szuverenitás elvéből – fakadó szuverenitásvédelmi tesztet, és körülírja a magyar alkotmányos berendezkedés, magyar alkotmányos identitás részét jelentő „érinthetetlen magvát”. Ugyanakkor a Trócsányi-féle felfogással kapcsolatban felmerül, hogy az identitás az önállósággal (ha tetszik, a szuverenitással) szinonim, nem az önazonossággal. Ha így van, akkor az alkotmányos identitás, önazonosság nem jelent többet az állami szuverenitás fogalmánál, ami meglehetősen leszűkített értelmezését adhatja az alkotmányos identitás elképzelhető értelmezési lehetőségeinek. Ez különösen így van, ha figyelembe vesszük, hogy az állami szuverenitás – amely belső oldalának főhatalom eleme nem más, mint hatáskörök összessége – fogalma az integrációkban átalakul,¹⁵⁴ tehát nagyon nehezen lehet rá olyan fogalomként hivatkozni, amely kizárólagosan az adott népet/nemzete és/vagy az alkotmány és/vagy az államot jellemzi, és nem befolyásolt az

¹⁴⁹ Fazekas: i.m. 297-299. o.

¹⁵⁰ Ehhez l. a VI. pontot.

¹⁵¹ L. „amikor a tagállamok a szuverenitásukból fakadó hatáskörök egy részét, vagy annak gyakorlását átruházták a közösségi (uniós) szervekre, nem mondtak le államiságuk, szuverenitásuk és függetlenségük lényegéről, államrendjük alapjainak szabad meghatározásáról. A tagállamok megtartották alkotmányuk azon alapelvei feletti szabad rendelkezési jogukat, amelyek nélkülözhetetlenek az államiság, az alkotmányos identitás fenntartásához. Mindaddig tehát, amíg az Alkotmány 2. § (1)-(2) bekezdése a független, szuverén államiság elvét tartalmazza, azt a 2/A. § szerinti hatáskör-transzfer nem annulálhatja, így különösen nem vezethet az országgyűlési képviselők megválasztásának, a parlament megbízásának (pl.: feloszlás, megbízás megszüntetése), a kormány, az igazságszolgáltatási szervek megbízásának a tagállamok által történő közös meghatározására.”

¹⁵² Blutman László: A magyar Lisszabon-határozat: befejezetlen szimfónia luxemburgi hangnemben. Alkotmánybírói Szemle 2010. 2. sz. 97. o.

¹⁵³ Sulyok: i.m. 59-60. o.

¹⁵⁴ L. Drinóczi: Állami szuverenitás ...

integrációk követelményrendszere által. Az alkotmányos identitás ilyen felfogása a többszintű alkotmányosság rendszerében szerintem tehát nem lehet célravezető. Az EU hatáskört túllép gyakorlatával szemben fel lehet, és kell is lépni. Az nem biztos, hogy az „alkotmányos” identitás homályos fogalmára hivatkozva kell ezt megtenni.

1.3. Az *Alaptörvény negyedik módosításának felülvizsgálata el- és visszautasításáról* szóló 12/2013. (V. 24.) AB határozathoz – többek között – Juhász Imre fűzött párhuzamos indokolást, aki kifejezetten hivatkozik a 4. cikk (2) bekezdésére azzal összefüggésben, hogy a teljes ülés kijelentette: még az alkotmányozó hatalmat is kötik az Alaptörvény E) és Q) cikkeiből adódó kötelezettségek. Juhász alkotmánybíró megjegyezte, hogy az itt megjelenő uniós és nemzetközi kötelezettségek önként vállaltak, a nemzetközi jog szabályai nem képezik az Alaptörvény részét, nem állnak felette, és az EU tekintetében pedig a 4. cikk (2) bekezdés kifejezésre juttatja, hogy az alapvető politikai és alkotmányos berendezkedés a nemzeti identitás elválaszthatatlan része. Az Alkotmánybíróságnak pedig az alkotmányból¹⁵⁵ fakadó feladata, hogy az Alaptörvényt, ne pedig mást, pl. nemzetközi szerződést védjen.¹⁵⁶ Ez az identitásra vonatkozó megállapítás lényegében semmitmondó, mivel az EUSz. 4. cikk (2) bekezdésében foglaltakat ismétli magyarázat vagy a magyar alkotmányos rendszerre való vonatkoztatás nélkül. Az alkotmányos berendezkedés és a nemzeti identitás fentebb megfogalmazott kapcsolatát pedig másként is lehet értelmezni: az alkotmányos berendezkedésben fejeződik ki a nemzeti identitás alkotmányos identitás formájában. A két identitás egymásra vetítése pedig az alkotmányozás kérdése: mennyiben lesz önazonos a nemzet az alkotmányába foglaltakkal, és fordítva: az alkotmányba foglaltak mennyiben felelnek meg a nemzetnek, ergo: mennyiben azonosul vele, azaz lehetséges, hogy az egész problémakör legitimációs problémára vezethető vissza.¹⁵⁷ Ha ez így van, akkor az alkotmányos identitás megint egy már „foglalt” fogalomra utal.

1.4. A 23/2015. (VII. 7.) AB határozathoz fűzött különvéleményben – amelyhez többen csatoltak¹⁵⁸ – Varga Zs. András kifejezetten hivatkozott az alkotmányos identitásra, az EJEB döntésével kapcsolatban. Az Alkotmánybíróság a határozatában az egyháztörvény és a vonatkozó kormányrendelet néhány rendelkezését nemzetközi szerződésbe ütközőnek mondta ki, és felhívta az Országgyűlést és a Kormányt, hogy 2015. október 15-ig tegyék meg az ellentét feloldása érdekében szükséges intézkedéseket.¹⁵⁹ A testület a döntésében az EJEB Magyar Keresztény Mennonita Egyház és társai kontra Magyarország ügyben 2014. április 8-án hozott ítéletére alapozva mondta ki, hogy azok a törvényi szabályok, amelyeket a semlegesség és a pártalanság követelményével nem összeegyeztethetőként az EJEB Egyezménybe ütközőnek ítélt, illetve azok a kormányrendeletben megfogalmazott szabályok, amelyek ezt a törvényt részletezik, nemzetközi szerződésbe ütköznek. Varga Zs. András Magyarország történeti alkotmányos berendezkedésének sajátosságaként, az alkotmányos identitás lényeges elemeként tekint arra az alaptörvényi szabályra, amely megkülönbözteti a vallási közösségeket és az állammal a közösségi célok elérése érdekében együttműködő vallási közösségeket, a bevett egyházakat.¹⁶⁰ Szerinte az alkotmányos identitást az Alaptörvényben elismert – de közelebről meg nem határozott¹⁶¹ – történeti tények adják.¹⁶² Az alkotmányos identitáshoz sorolja azokat a feltételeket, amelyek teljesítésével a vallási közösség bevett egyház lehet: legalább százéves nemzetközi

¹⁵⁵ Alaptörvény 24. cikk (1) bek.

¹⁵⁶ [54]-[58]

¹⁵⁷ L. pl. Németország, Japán vagy Bosznia Hercegovina alkotmányát: ahol a népesség azonosulni tudott az alkotmánnyal, működőképes állam alakult ki.

¹⁵⁸ Dienes-Oehm Egon, Juhász Imre, Salamon László, Szívós Mária.

¹⁵⁹ Ezek az intézkedések, az elkészített tervezet elutasítása okán, elmaradtak.

¹⁶⁰ [90]

¹⁶¹ Az effajta érvelés, pontosabban annak hiánya meglehetősen vitatható egy jogállamban.

¹⁶² [93]

működéssel rendelkezzen vagy húsz éve szervezett formában, vallási közösségként működjön Magyarországon és Magyarország lakosságának 0,1 százalékát elérő taglétszámmal rendelkezzen. Ezek a feltételek – tehát úgy tűnik, hogy e vonatkozásban az alkotmányos identitás is – független az alapjogi szabályok lényegétől.¹⁶³ Véleménye szerint, mivel a határozat ezeket minősíti – pusztán az EJEB döntésére alapozva – nemzetközi szerződésbe ütközőnek, az Alkotmánybíróság kiüresíti az Alaptörvény VII. cikkében foglalt, e két szerveződés közötti különbségtételt, és ugyan Magyarország köteles végrehajtani az „EJEB döntését, de nem köteles arra tekintettel feladni alkotmányos identitását”.¹⁶⁴

Ez a megfogalmazás éppen azt az alkotmányos identitást relativizálja, amelyet olyan nagyon védeni szeretne: az állam nem köteles egyetérteni a strasbourgi bíróság döntésével, de ha az egyet nem értésének okát azzal magyarázza, hogy a döntés nem tartja tiszteletben az alkotmányos identitását, de a döntést mégis végrehajtja, akkor saját maga nem veszi komolyan az alkotmányos identitását. Ebben az összefüggésben tehát nem tűnik szerencsésnek az alkotmányos identitás keresése és az arra való hivatkozás. Ennek azért sincsen túl sok értelme, mert az Egyezményben nincsen a 4. cikk (2) bekezdéséhez hasonló szabály, az alkotmányos identitás kifejezést az EJEB nem használja. Jogirodalmi értékelés alapján az „alkotmányos identitás” kifejezést az EJEB annak érdekében alkalmazza,¹⁶⁵ hogy meghatározza az államok mozgásterét az egyezménybeli jogok alkalmazásakor. Ezt egyrészt úgy teszi, hogy megengedi: néhány alkotmányjogi sajátosság eleve kizárja az Egyezményben garantált jogok sérelmét.¹⁶⁶ Másrészt úgy is dönthet, hogy még az alkotmányjogi jellemzők sem igazolják az egyébként még elfogadható állami mozgáster kiterjesztését az EJEB-ben biztosított jogokba való beavatkozáskor, vagy akár alkotmányi szabályokat is Egyezménybe ütközőnek tarthat.¹⁶⁷ A mérce azonban ezekben az esetekben nem az állam alkotmányos identitása, azt az EJEB nem törekszik feltárni. Az alkotmányos szabályok értékelése jellemzően a beavatkozás szükségességéről való mérlegelésben jelenik meg.

Az EJEB döntésével szembeni alkotmányos identitásra való hivatkozás tehát minden újszerűsége mellett meglepő. Egyrészt, mivel az EJEB-vel és az EJEB döntésével szemben kerül megfogalmazásra, másrészt, mivel a kétfajta vallási közösség eltérő szabályozásának alkotmányosságára és az EJEB-vel való összhangjára tekintettel Varga Zs. András egyetlen érve a „szociális szerepvállalás történeti tényében” megmutatkozó alkotmányos identitás. E homályos fogalmat viszont nem bontja ki, nem indokolja, így amellet, hogy ez a fajta „érveléstechnika” nehézzé teszi a témáról való diskurzust, nem emeli az alkotmánybírósági döntések színvonalát. Hasonlóképpen, a különvélemény azt sem részletezi, hogy a különbségtételnek miért nincsen köze a

¹⁶³ [94]

¹⁶⁴ [94]-[95], [97]

¹⁶⁵ Erről bővebben I. Luis López Guerra: National identity and the European Convention of on Human Rights. In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcobarro Llivina (eds): National constitutional identity and European integration. Intersentia 2013. 314-321. o.

¹⁶⁶ Ez történt a „fejkendős ügyekben”, amelyekben az EJEB figyelembe vette Franciaország és Törökország alkotmányos sajátosságát, a szekuláris állam alkotmányban foglalt elvét, és elfogadta a vallási meggyőződés kinyilvánításába az ennek okán való beavatkozást (fejkendő viselésének tilalma a török egyetemeken és a francia közoktatási intézményekben). Leyla Şahin v. Turkey, judgment, 10 November 2005 (Application no. 44774/98); Dogru v. France, judgment 4 December 2008 (Application no. 27058/05)

¹⁶⁷ Az etnikai alapú megkülönböztetést viszont például nem indokolta a bosznia-hercegovinai társadalmi, történelmi és alkotmányos (alkotmányban megjelölt három államalkotó nép és az elnökség összetételében való részvétele). A király sérthetlenségének alkotmányi elve sem kaphat elsőbbséget a véleménynyilvánítás szabadságával szemben. Sedjic and Finci v. Bosnia Herzegovina, judgment, 22 December 2009 (application nos. 27996/06 and 34836/06); Otegi v. Spain, judgment, 15 March 2011 (Application no. 2034/07)

lelkiismereti- és vallásszabadsághoz való alapvető jog lényegéhez,¹⁶⁸ vagy az EJEB megfogalmazásában a vallás kollektív szabadságához.¹⁶⁹ Mindezekre különösen annak fényében lehetett volna szükség, hogy az EJEB véleménye szerint az egyházi elismerés módja az állam mérlegelési hatáskörébe tartozik, és ezek a megoldások az adott állam történelmi, alkotmányos hagyományaihoz tartoznak.¹⁷⁰ Az EJEB a konkrét magyar ügygel kapcsolatban viszont abban látott problémát (többek között), hogy a Kormány nem igazolta: az ex lege elismert egyházak teljes mértékben a magyar történelmi hagyományokat tükrözik annyiban, amennyiben a panaszosok abban nem szerepelnek, sőt, a jogalkotó egészen 1895-ig visszautalt, de az újabb kori történelmi fejleményeket nem vette figyelembe.¹⁷¹ Ugyanakkor a különvélemény és a határozat kiváló alkalmat teremthet arra, hogy a magyar irodalomban is felélénküljön a magyar alkotmányos identitásról, Magyarország alkotmányos identitásáról, az Alaptörvény identitásáról folyó diskurzus.

Az alábbiakban e párbeszéd megindítása érdekében foglalom össze az általam fellelt olyan nézeteket, amelyekről úgy vélem, hogy felvillantják az egyes értelmezési lehetőségeket és az azokkal kapcsolatban felmerülő elméleti és gyakorlati problémákat, megmutatják a megközelítések diverzifikált voltát, ugyanakkor esetleg segíthetnek az alkotmányos identitás jelentés-tartalmának kialakításának elkezdésében.¹⁷²

2. Az alkotmányos identitás egyéb lehetséges értelmezései

2.1. *Pap András László a Nemzeti Együttműködés Rendszert (NER) – amelyben az egyes alapjogok, a demokratikus értékek és a jogállam a 21. századi, alkotmányos demokráciára vonatkozó mainstream felfogástól eltérő (illiberális) értelmezést nyer – az alkotmányos identitás szintjére emelt preferenciarendszerként határozza meg.* Véleménye szerint az Alaptörvény és több sarkalatos törvény, bírói és egyéb joggyakorlat ténylegesen olyan helyzetet – alkotmányos identitást (?) – teremt, amelyben a közösség előnyt élvez az egyénnel szemben, és amelyben az állami védelem alapja nem az individuum autonómiája. A közösség alatt – figyelemmel a fentebb említett jogforrásokra – leginkább a heteroszexuális, magyar etnikumú, magát keresztény értékrenddel azonosító, munkaerőpiacon aktív, házasságban élő középosztálybeliek közösségét érti.¹⁷³ Ha az alkotmány *bevezető részének, ideértve a preambulomot* is – konkrét esetben tehát a Nemzeti Hitvallásnak – jelentőséget tulajdonítunk az alkotmányos identitás meghatározásakor, akkor – még mindig Pap András László gondolatmenetében maradván – arra a következtetésre juthatunk, hogy „közjogilag a politikai közösségben betölthető tagság tekintetében megkérdőjeleződik azoknak a magyar állampolgároknak a helyzete, akik nem feltétlenül értenek egyet az állításokkal vagy csak más dolgokra büszkék, másban hisznek”.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Az az indoka, hogy a szerepvállalásra az állam nem kötelezheti a vallási közösségeket, és erről mivel állami feladatról van szó, értelemszerűen a parlament vagy a kormány dönthet. [89]-[91]

¹⁶⁹ Magyar Keresztény Mennonita Egyház and others v. Hungary, judgment 8 April 2014 [112]

¹⁷⁰ Az EJEB tehát a hagyomány kifejezéssel él, és nem az identitás fogalommal operál. Ez felvetheti az a kérdést, hogy mi az alkotmányos hagyomány és az alkotmányos identitás kapcsolata.

¹⁷¹ [101]

¹⁷² A menedékkérő-kvóták kapcsán az *alapvető jogok biztosa* által 2015. december elején kezdeményezett *absztrakt alkotmányértelmezésre irányuló indítvány* lehetőséget adhat az Alkotmánybíróságnak arra, hogy meghatározza az ultra vires hatáskörgyakorlással, az Alaptörvénybe ütköző uniós jogi aktus sorsával kapcsolatos álláspontját, és esetleg – bár erre a biztosa az indítványában nem utalt – megnyilatkozzon az alkotmányos identitás témájában is. Ugyanakkor, ha úgy alakul, az esetleges hallgatás is beszédes lehet majd, illetve az is, hogy megtalálja-e a hatáskörét vagy sem. A biztos a Tanács 2015/1601. határozatával kapcsolatban többek között arra kíváncsi, hogy az Alaptörvény E) cikke (2) bekezdése lehetővé teszi-e az állami szervek számára azt, hogy olyan uniós jogi aktust hajtsanak végre, amelyek ütköznek az Alaptörvény alapjogi rendelkezéseivel, illetve hogy a „szükséges mértékhez kötött hatáskörgyakorlás” korlátozhatja-e az ultra vires aktus végrehajtását. Ügyszám: AJB 8770-/2015

¹⁷³ Pap András László: Személyiségkép és alkotmányos identitás a Nemzeti Együttműködés Rendszerében (I. rész). Közjogi Szemle 2014. 4. sz.

¹⁷⁴ Pap: i.m.

Ha ez igaz, akkor ebben az esetben diszkrepancia van az alkotmány identitása és azok között, akik – elméletileg – az alkotmányozó hatalmat alkotják. Az alkotmány – figyelemmel a megalkotásának és elfogadásának körülményeire is – nem fejez ki minimál-konszenzust, nem tudja betölteni a legitimáló funkcióját, az egyén akár minimális szinten sem tud azonosulni az alkotmánnyal, végső soron tehát az Alaptörvény olyan alkotmányos identitást alakít ki, amelyben nem tükröződik vissza a nép (egyébként közelebbről még meg sem határozott) alkotmányos identitása. Ez a következő kérdéseket veti fel. Ilyenkor értelmes-e alkotmányos identitásról beszélni, mivel a kirekesztő megfogalmazások miatt azzal más nem tud azonosulni, vagyis nem tud kialakulni az alkotmányos identitás. Ebben az esetben felmerülhet, hogy nem alkotmányos identitásról, hanem csak legitimitási, illetve az annak okául megjelölhető alkotmányozási (demokratikus, participációs jellegű-e vagy sem) és alkotmánymódosítási problémáról van-e szó, mivel annak kijelentése, hogy a magyar egyén minimálisan sem tud azonosulni az Alaptörvényvel, esetleg csak akkor lehetne igaz, ha a nép részéről látható törekvések volnának az alkotmány vagy alkotmányos rendszer megváltoztatására. Amire jelenleg nem mutatkozik jelentősnek mondható igény.

2.2. Az „Újra az alkotmányozó, az alkotmánymódosító hatalomról és az alkotmányellenes alkotmánymódosításról, az Alaptörvény alapján” című tanulmányomban mutattam be azokat a szerzőket, akik nézetét alkalmazni tudtam azzal kapcsolatban, hogy az alkotmányos identitás Alkotmánybíróság általi fellelése – az Alaptörvény jogállami és nem jogállami tartalma feltételezésekor – milyen kapcsolatban állhat az alkotmánybírói felülvizsgálat lehetőségével, és annak milyen hatása lehet az állam demokratikus vagy hibrid jellegének meghatározására.¹⁷⁵ Mindez – kissé más megközelítésben – arra is választ adhat, hogy az alkotmány adott identitása – amennyiben azt meghatározzák – megváltoztatható-e alkotmánymódosítással vagy sem, vagyis a megváltoztathatatlan rendelkezések egyfajta örökkévalósági klauzuláknak minősülnek-e. Erre a kérdésre az európai alkotmánybírók – az alkotmányi szabályok különbözősége miatt – eltérő, de az európai integrációban releváns (lásd pl. a német és a francia megközelítést) választ adtak, és az alaptörvényi szabályok értelmezésével, illetve különböző alkotmányelméleti megközelítésekkel más-más következtetésre lehet jutni Magyarországon is.¹⁷⁶ Itt csak röviden összegzem azokat a véleményeket, amelyek mentén kirajzolódik az alkotmányos identitás magyar szakirodalmi felfogása. *Trócsányi László* szerint¹⁷⁷ az Alaptörvény – a *család védelme, a házasság fogalma, az állam és egyház viszonya, a nemzeti kultúra védelme* meghatározásával – letette az *alkotmányos identitásunk* alapjait. Az identitást adó szabályok (a nemzeti kultúra védelme kivételével) azonban éppen azok, amelyeket a legnagyobb kritikával lehet illetni. *Kukorelli István* is identitásképző elemeket azonosított az Alaptörvényben, amelyeket az alkotmányos hagyományokkal kapcsolatban talált meg, és a keresztény értékekkel, a nemzettel, mint közjogi fogalommal, és a történelmi tradíciókkal azonosított.¹⁷⁸ *Csink Lóránt* ezekhez hozzátette az Alaptörvény morális megközelítését, amely a társadalmi igazságosságra törekszik sokszor a jogi igazságosság ellenében.¹⁷⁹ *Sólyom László* számára az *identitás* abban áll,

¹⁷⁵ Drinóczi Tímea: Újra az alkotmányozó, az alkotmánymódosító hatalomról és az alkotmányellenes alkotmánymódosításról – az Alaptörvény alapján – Jogtudományi Közlöny 2015. 7-8. sz.

¹⁷⁶ Erről l. Drinóczi: Újra az alkotmányozó...

¹⁷⁷ Trócsányi: i.m. 17., 32., 33., 58., 82. o.

¹⁷⁸ Kukorelli István: Az Alaptörvény és az EU. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás. 2013. 1. sz. 6. o.

¹⁷⁹ Csink Lóránt előadása a Párbeszéd és Identitás nemzetközi konferencián. Nemzetközi konferencia az Alaptörvény negyedik évfordulójára. 2015. április 23. Budapest.

hogy az *Országgyűlés önmagában csak a legfőbb népképviselői szerv*, míg az Alkotmánybíróság az alkotmányvédelemnek a legfőbb szerve, azaz mindkét szerv a maga területén a legfőbbnek minősül.¹⁸⁰

Bármelyik ilyen elemet is választaná¹⁸¹ az Alkotmánybíróság alkotmányos identitást konstituáló elemnek – pl. az állam-egyház kapcsolatát, Varga Zs. András különvéleménye és Trócsányi László elméleti megközelítése nyomán – elméletileg ez nemcsak az alkotmánymódosító hatalomnak jelenthetne nehézséget, hanem a 4. cikk (2) bekezdése felhívásában is megjelenhetne, vagy netalántán abban is megmutatkozhat, hogy az állam erre hivatkozással nem tesz eleget az EJEE-ben vállalt kötelezettségeinek.

2.3. *Sulyok Márton* szerint az alkotmányos identitás körülírására kiindulópont lehet az R) cikk történeti alkotmányra való hivatkozása.¹⁸² Ez rezonál Varga Zs. András és Kukorelli István nézeteivel, de ezt a gondolatot visz végig *Szakály Zsuzsa* is, aki abból indul ki, hogy a történeti alkotmány bizonyos vívmányai az alkotmányos identitás részei lehetnek.¹⁸³ Az alkotmánybírósági gyakorlat feltárásával rámutat arra, hogy a testület értékelésében a vallásszabadság és az egyházak önállósága, a bírák függetlensége és a sajtószabadság a történeti alkotmány részét képezik.¹⁸⁴ *Szakály* értékelésében ezek tehát – figyelemmel arra, hogy az alkotmányos identitás részei – örökkévalósági klauzuláknak is nevezhetőek, létük nem az alkotmány szövegéhez kötött, hanem „a szokásjogon keresztül kialakult történeti alkotmány vívmánya »rang« elnyerése” során kerülnek védelem alá, amelyről az Alkotmánybíróságnak kell döntenie.¹⁸⁵ Helyesen ismeri fel, hogy ezeket a vívmányokat, amelyeket – adott esetben, ha felhasználásra kerülnének – a 4. cikk (2) bekezdése miatt az EU-nak is tiszteletben kellene tartania, „maga az Európai Unió is védi”.¹⁸⁶ Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük *Vandenbruwaene*-nek az EUB eddigi gyakorlatára alapított véleményét, akkor nem biztos, hogy ezeket a vívmányokat a 4. cikk (2) bekezdése is védené, ahogyan azt *Szakály Zsuzsa* is felveti.¹⁸⁷ *Vandenbruwaene* szerint ugyanis az valószínűsíthető, hogy minél közelebbi a nemzeti korlátozásnak a nemzeti identitásra való hivatkozás miatti igazolása az EU alapvető elveihez, annál kevésbé valószínű, hogy az EUB elfogadja ezt az igazolást; ha viszont ehhez képest az ügy szorosabb kapcsolatban áll a tagállam nemzeti identitásával, a tagállami mozgástér tágabb lehet.¹⁸⁸ Lásd pl. az eddig EUB által megítélt ügyeket: nemesi cím és nyelvhasználat – mindkettő névvisseléssel kapcsolatban.

2.5. Történeti szempontból vizsgálja a nemzeti identitás kérdését *Cieger András* és *Zászkaliczky Márton* is. Az Alaptörvény R) cikkéből (történeti alkotmány¹⁸⁹ vívmányai) és abból kiindulva, hogy az alkotmányos identitást meghatározza a történeti fejlődés, indokoltnak mutatkozik nagyon vázlatosan áttekinteni, hogy hogyan lehet a történeti alkotmányt, illetve a történeti vagy

¹⁸⁰ L. Sólyom László volt köztársasági elnökkel Kovács Kriszta beszélget. *Fundamentum* 2013. 1. sz. 29. o. Hasonló megállapítást tesz Csink Lóránt is, az Alaptörvény hatalommegosztást megfogalmazó C) cikkével kapcsolatban, bár nem identitáskötöten. Csink Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Pázmány Press, Budapest 2014. 25. o.

¹⁸¹ A választás egyes következményeit l. Drinóczi: *Újra az alkotmányozó...*

¹⁸² *Sulyok*: i.m. o.

¹⁸³ *Szakály Zsuzsa*: A történeti alkotmány és az alkotmányos identitás az Alaptörvény tükrében. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/szakaly-zsuzsa-a-torteneti-alkotmany-es-az-alkotmanyos-identitas-az-alaptorveny-tukreben.original.pdf

¹⁸⁴ L. a 6/2013. (III. 1.) AB határozatot, a 21/2014. (VII. 15.) AB határozatot, a 3015/2014. (II. 11.) AB határozatot és a 28/2014. (IX. 29.) AB határozatot. *Szakály*: i.m. 31-33. o.

¹⁸⁵ *Szakály*: i.m. 25., 34. o.

¹⁸⁶ *Szakály*: i.m. 36. o.

¹⁸⁷ *Szakály*: i.m. 25. o.

¹⁸⁸ *Vandenbruwaene*: i.m. 3., 4. o.

¹⁸⁹ Jogi szempontú vizsgálódásokhoz l. pl. Rixer Ádám, Zlinszky János, Smuk Péter, Csink Lóránt, Fröhlich Johanna, Sente Zoltán, Mezey Barna, Somogyvári István munkáit.

ősi alkotmányosságot értékelni,¹⁹⁰ és azt milyen kapcsolatba lehet hozni az alkotmányos identitással Magyarországon. *Zászkaliczky Márton* azon a véleményen van, hogy a történeti alkotmányosság nem volt képes a reformokon keresztül a modern demokrácia alapjává és közvetlen előzményévé válni, mert azt a történeti fejlődés (politikai hatalom középkorias szerkezete és a történelmi megszakítottság) nem tette lehetővé. Ugyanakkor a történelmi emlékezetben – mintegy alkotmányos identitásként (?) – megőrződhetnek a történeti alkotmány fontos értékei (esetleg: vívmányok?): jogegyenlőség, hatalom korlátai és ellensúlyai, az ellentmondás és az ellenállás joga. Ugyancsak megőrzésre és emlékezésre érdemesek a történelmi mulasztások és bűnök is, pl. a társadalmi kirekesztés tradíciója.¹⁹¹ Ezek negatív, tagadó módon válhatnak az alkotmányos identitás részévé, különösen az alkotmány identitása értelmében.

Ha *Cieger András* gondolatmenetét követve az általa ősi alkotmányosságnak nevezett, a 18. század végének alkotmányos küzdelmei középpontjába került – ténylegesen talán ideológiai és nem jogi – fogalmat a történeti alkotmánnyal azonosítjuk, akkor az alkotmányos identitással kapcsolatban zavarba ejtő eredményre juthatunk. Akkoriban az ősi alkotmányosságra való hivatkozás amiatt volt jelentős, mert azt jelentette, hogy van az országnak olyan szokásrendszere, amely kirajzolja az állam egységesen és töretlenül fejlődő kilencszáz, majd ezeréves íratlan alkotmányát. Ez az alkotmányos fejlődés a nemzet történelmével volt azonos; csak akkor a nemzet alatt a nemességet kellett érteni. Ebből következően az alkotmányos szokások, a jogok és a kiváltások védelme és megőrzése kötelesség, a nemzeti lét alapfeltétele. A történelem folyamán az ősi alkotmányosságra való hivatkozást mindig másra használták fel, akár egymással ellentétes célokra is.¹⁹² A 19. század második felében kiteljesedett az alkotmányosság kultusza, de tartalma kiüresedett, elmaradt az alkotmányos intézmények kiépítése és az európai normakövetés.¹⁹³ Az alkotmányosság addigi értelmezéséhez képest éles szakítást jelentett a Tanácsköztársaság a maga rövid idejével és írott alkotmányával, amihez képest megint újként jelentkezett a polgári alkotmányosság helyreállítása a Horthy korban, amely viszont az alkotmányos öntudat felélesztésére nem volt képes. Cieger szerint az általános identitásválság kihatott a jogi és a politikai rendszerre, az alkotmányosság és múltértelmezésre is. A harmincas években az alkotmányos hagyományokra hivatkozás egyre inkább a jogegyenlőség és a parlamentarizmus korlátozásához szolgáltattak érveket. Ilyen érvek voltak pl.: a demokratikus liberalizmus, Európa világhatalmi formája megszűnt létezni, az Országgyűlés túl hosszadalmasan és túl sokat tárgyal, a liberális vívmányok (1848) nem összeegyeztethetőek a magyar nemzet alkotmányos hagyományaival stb.¹⁹⁴ A szocializmus – saját időszámítás kezdetével¹⁹⁵ – újabb szakítást jelentett a korábbi alkotmányossággal,¹⁹⁶ majd az 1972-es alkotmánymódosítás Magyarország ezeréves múltjára is utal. Ennek oka az azzal való szakítás kimondása volt, hogy a magyar államiság csak a szovjet csapatok bevonulásával kezdődött.¹⁹⁷ Nem meglepő, hogy a rendszerváltozás utáni konkuráló múltértelmezések léteznek, új alkotmányos patriotizmus nem tudott

¹⁹⁰ Ezekhez l. Cieger András: Alkotmányosság és nemzeti identitás – a magyar történelem kontextusában. Vázlat. http://atelier.org.hu/upload/category/mta_elte_atelier/kotoerok1.3_cieger_andras.pdf és Zászkaliczky Márton: Eszmetörténeti szempontok a történeti alkotmányosság közép- és kora újkori magyarországi történetéhez. *Közjogi Szemle* 2015. 3. sz.

¹⁹¹ Zászkaliczky: i.m. 22-23. o.

¹⁹² L. pl. a rendi viszonyok v. jogkiterjesztés liberális programja, a Béccsel szembeni függetlenségi törekvések v. kiegyezés. Cieger: i.m. 56. o.

¹⁹³ Cieger: i.m. 61. o.

¹⁹⁴ Cieger: i.m. 67., 70., 71. o.

¹⁹⁵ A szovjet hadsereg felszabadító hadműveleteire kell gondolni. Vö. Cieger: i.m. 74. o., a Magyar Népköztársaság Alkotmány, preambuluma.

¹⁹⁶ Az ötvenes években az alkotmányosság érdekében alkotmány sarkokat állítottak fel könyvtárakban, üzemekben, és az alkotmányhoz kapcsolódó felolvasásokat tartottak. Cieger: i.m. 74. o.

¹⁹⁷ L. a fenti 194. l.j-et. Cieger: i.m. 75. o.

megjelenni, a tradíciók és értékek zűrzavaros keveredése figyelhető meg.¹⁹⁸ Ez amiatt is problémás lehet, mivel az emlékezetben tartott múlt szociális, kulturális tudássá és gyakorlattá alakul, ami identitást teremt, ugyanakkor „a múlt nemzeti kánonokhoz igazított történelmiesítése idővel a múlt másfajta kollektív identitások szerinti fogalmának enged teret,„, illetve – történelmi tapasztalatokon alapulva – a múltból azt fogadja el, amit pszichológiai okokból hinni akar.¹⁹⁹

Történeti szempontból, akciók-interakciók eredményeként, jacobsohn-i értelemben nehéz lenne meghatározni a magyar alkotmányos identitást, mivel a feszültség mindig akkora, hogy az előző – bármilyen legyen is az – politikai-hatalmi berendezkedéssel együtt²⁰⁰ rendszerint megsemmisül, és helyette újra és újra valami gyökeresen más alakul ki akkor is, ha az valamilyen fajta folytonosságot keres a múltban. Ezek viszont a rosenfeldi alkotmányos identitás kialakulásával látszanak összhangban állni: a paradoxon megvalósul, az alkotmányozással (alkotmánymódosítással), vagyis a korábbi tagadásával, a metafora alkalmazásával és a fogalomcserével, valami új minőség keletkezik. A kérdés csak az, hogy ezek az új kezdetek valóban képesek-e elkülönült, pozitív énképet kialakítani az egyén, a társadalom és az alkotmány szintjén. Megválaszolendő az is, hogy az identitás csak pozitív önkép lehet, vagy esetleg olyan is, ami az alkotmánnyal – mint legmagasabb jogforrással – szemben indifferens. Az is felvethető, hogy az alkotmányos identitás a róla zajló, döntéshozó szervek közötti viták, az alkotmányértelmezés, illetve az elegendő idő hiánya miatt a történelem folyamán nem tudott kialakulni.

i) Mint ismeretes, az első érdemi írott alkotmány 1949-ben keletkezett, de alkotmányos identitást nem tudott kialakítani, amennyiben elfogadjuk, hogy arról csak alkotmányos demokráciában lehet beszélni.²⁰¹

ii) Ha a történeti alkotmányt vesszük alapul, abból az következik, hogy az „alkotmányos identitás” alapvető eleme a megszakítottság, az alapvető „vívmányokban”, értékekben való egyet nem értés, az európai normakövetés hiánya, a bezárkózás.

iii) A rendszerváltást követő 22 „köztársasági év” nem volt elegendő ahhoz, hogy kirajzolódjon az alkotmányos identitás körvonala. Máskülönben az valószínűleg nem vezethetett volna olyan politikai többség kialakításához, amelynek lehetősége és képessége volt az új, a korábbihoz képest jóval erőteljesebb ideológiai töltetű alaptörvény elfogadásához, mivel a nép, pontosabban a politikai hatalom – mint alkotmányozó hatalom – azonosulni tudott volna a korábbi alkotmánnyal. Az esetleges változtatási igények alkotmánymódosítások útján kezelhetőek lehetnek volna.

iv) Az Alaptörvény pedig megint szakított a közvetlenül azt megelőző korszakkal, és felélesztette azt a történeti szemléletet, amely az előbb, a ii) pont alatt említett „alkotmányos identitást” idézheti meg. Nem kizárt viszont, hogy ebben ténylegesen mégis a magyar alkotmányos identitás mutatkozik meg. Ennek egyik napjainkban megjelenő jogi példája a fent említett, 2015 nyarán hozott alkotmánybírósági határozathoz fűzött különvéleményben megfogalmazott alkotmányos identitás, és annak arra való felhasználása, hogy az EJEB által megállapított egyezményesértést relativizálja, és lényegében igazolja. *Varga Zs. András* monográfiájában is kijelenti, különösebb igazolás nélkül, hogy „Magyarországnak van alkotmányos identitása, ezt tükrözi az Alaptörvény, amely úgy kötötte össze Magyarország mai jogrendjét történeti alkotmányunkkal, hogy abba beillesztette a megszakadás óta eltelt évtizedek jogát.”²⁰² Az alkotmányos

¹⁹⁸ Cieger: i.m. 76., 78., 80. o.

¹⁹⁹ Gyáni: i.m. 2. o.

²⁰⁰ Helyesebb talán a politikai-hatalmi berendezkedések, és nem Cieger által használt „alkotmányosságok” (polgári, korábbi) váltakozásáról beszélni. A Horthy kor a Tanácsköztársaságot intermezzónak tekintette, nem az alkotmányosságot állította helyre (király nélküli királyság volt kormányzóval), hanem a korábbi politikai berendezkedést, még ha nem is teljesen.

²⁰¹ Vedrana Baričević azonban kimutatta, hogy alkotmányos identitásról autoriter rendszerben is lehet beszélni, mindez csak az alkotmányi szövegtől függ: Vedrana Baričević: *Constitutional identity in the Socialist Yugoslavia and the Successor States: Did a break with the past really occur?* Budapest, 2007.

²⁰² Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája.* Századvég Kiadó, Budapest 2015. 137. o.

identitást itt tehát olyan gumiszabályként alkalmazta, amelyet eredményesen hívhat fel a nem tetsző értelmezésekkel szemben.

Ha ez így van, akkor ez további kérdéseket vet fel: hogyan kerülhető el az alkotmányos identitás gumiszabállyá válása; az hogyan ragadható meg az alkotmányjog számára is értelmes módon, úgy, hogy az többletjelentéssel bírjon a legitimitás, alkotmányozás, állami szuverenitás fogalmakhoz képest; az alkotmányos identitás egyik pillanatról a másikra felülről valóban kialakítható-e; az valóban kialakult-e már; kialakulhat-e egyáltalán; mi az alkotmányos identitás tartalma; az hogyan viszonyul a Pap András László által felvetettekhez; mit jelent a „megszakadás óta eltelt évtizedek joga”; Magyarország alkotmányos identitása hogyan viszonyul az integrációkhoz (pl. ET, EU). Ezekre a kérdésekre sem az Alaptörvény hetedik módosításának szövege, sem a kötelezően kihirdetendő indokolása nem ad egyértelmű választ, de még útmutatást sem, viszont maga is több megközelítési lehetőséget tartalmaz. Az Alkotmánybíróságnak – a hetedik Alaptörvény-módosítás hatályba lépését követően – nem lesz könnyű dolga.²⁰³

2.6. Ha a *Kostadinov féle* – Horvátország alkotmányos identitására vonatkozó – értelmezést vesszük alapul, akkor abból kell kiindulni, hogy az Alaptörvény milyen alapjogokat véd még a különleges jogrendben is. Az Alaptörvény 54. cikke alapján különleges jogrendben az alapvető jogok gyakorlása felfüggeszthető vagy az I. cikk (3) bekezdése szerinti mértéken túl korlátozható. Ez alól kivételt képez az emberi élethez és méltósághoz való jog, az ártatlanság védelme, a védelemhez való jog, a nullum crimen és a nulla poena elve és a jogorvoslathoz való jog. Különleges jogrendben sem az Alaptörvény alkalmazása, sem az Alkotmánybíróság működése nem függeszthető fel. Ebből az következik, hogy az élethez és méltósághoz való jog, az eljárásjogi garanciák, illetve az alkotmánybíráskodás minden körülmények közötti megtartása minősülhet annak a meglehetősen szűk magnak, amely az alkotmányos identitás lényegét adja. Ezzel kapcsolatban kérdésként merül fel, hogy valóban ezek lehetnek-e az alkotmány identitásának elemei, ezekben tükröződik-e a nép/nemzet/állam alkotmányos identitása, ezek mennyiben egyedien nemzetiek, magyarok, amelyeket az integrációban meg kellene védeni.

V. Identitás, alkotmányos identitás, értelmezési keret

A jogirodalmi és joggyakorlatra vonatkozó összegzésből kiderült, hogy egymástól távol álló, eltérő megközelítést alkalmazó elképzelések alakultak ki az alkotmányos identitás mibenlétéről. Lényegében mást gondol róla az irodalom, az EUB és az egyes alkotmánybíróságok. Az álláspontok között közeledés még nem tapasztalható, a vizsgálódás jelen pillanatban több kérdést vet fel, mint amennyire választ adni tud. Értelemszerűen az egyes államok (alkotmány)bírósági felfogásában is eltérés van, legyenek azok az államok bármennyire is egy érték és jogközösség részeit, ugyanakkor hasonló elemek azonosíthatóak, mint pl. az integrációálló mag, örökkévalósági klauzulák szerepe, előrevetített jogkövetkezmények.

Ha az alkotmányos identitás lényegét szeretnénk meghatározni, a fogalmát, tartalmi elemeit keressük, akkor annyi azért biztosnak tűnhet, hogy az az identitás (önazonosság) pszichológiai, szociálpszichológiai fogalmával, más társadalomtudományi ágak megközelítéseivel szoros összefüggésben állhat. Mindegyik tudományág ugyanis egyfajta identitásfogalommal dolgozik. Emiatt érdemes röviden összegezni az identitás fogalmának azokat az elemeit, amelyek az alkotmányos identitás értelmezésénél fontosak lehetnek.

Az angol nyelvű szakirodalomban egyébként az alkotmányos identitás és az alkotmány identitása kifejezések nem kerülnek egymástól szigorú elhatárolásra, néhol szinonimaként szerepelnek, ami értelmezési problémát okozhat: az alkotmány identitása kizárólag az alkotmánynak az identitására utalhat, míg az alkotmányos identitás annál tágabb lehet, de szorítkozhat csak a szűkebb meghatározásra is. Mivel a bírósági gyakorlatban alkalmazandó, és hazánkban alkot-

²⁰³ L. bővebben az alábbi VI. pontban.

mányi szinten is megjelenő kifejezésről van szó, érdemes tisztában lenni annak jogtudományban alkalmazott fogalmával és – az összehasonlító módszer alkalmazása esetén – a joggyakorlatban megjelenő értelmezésével is. Az értelmezés azonban – véleményem szerint – az alkalmazott kifejezés általános meghatározásával is elkezdődhet.

1. Az identitásról általában

Az identitás kérdése az elhatárolás/elhatárolódás kérdése: azért vagyok *önazonos*, mert valamivel vagyok azonos, és nem mással. Nincs ugyanis identitás egy másik, egy ellenkező nélkül. Nincs persze elhatárolás/elhatárolódás sem a másikkal szemben a saját magam ismerete nélkül. A saját és a másik meghatározása minden esetben mellőzhetetlen. Az identitás egyénre vonatkozó fogalma a társadalomtudományi vizsgálódásokban²⁰⁴ viszonylag korán szociális, kollektív identitásként is meghatározásra került.²⁰⁵ Az identitás tulajdonképpen személyes azonosság minden időben és minden körülmények között, vagy az az állapot, illetve tény, hogy adott személy vagy dolog önmaga és nem más,²⁰⁶ azaz önmagunkkal való azonosság, illetve valamely csoporttal való azonosulás érzése, élménye,²⁰⁷ továbbá „személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely a közös világvélemény azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul”.²⁰⁸ Az identitás a másokkal folytatott interakciók során fejlődik ki, és önmagunk megismerésének és elismertté válásának a mintájából vezethető le.²⁰⁹ A társadalmi identitás esetében a „társadalmi csoportok szupra-individuális azonosságtudata kerül a tudományos érdeklődés homlokterébe, amely a kollektívumok egészésként tekintett identitását jelenti”,²¹⁰ ami megjelenik például a nemzeti, faji, nemi, foglalkozási, családi stb. identitásokban.²¹¹ A *szociológusok* szerint sokféle, egyrészt egymást átfedő csoportidentitásunk van, és az identitás elemzése számára központi kérdésként jelenik meg, hogy milyen elméletben vagy ideológiában gyökerezik az adott identitás.²¹² A *történész* szemszögéből a kollektív identitás a társadalmi hovatartozás tudata, amely a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik.

²⁰⁴ Több tudományág is foglalkozik az identitás problematikájával, legújabban a jogtudomány fedezte fel. Az identitás vizsgálható pl. antropológiai, közgazdasági, politikai megközelítésben is. Palkó Katalin: Az identitás területi dimenziói a politika tükrében. Doktori értekezés, Pécs 2011. 17. o.

²⁰⁵ Pataki Ferenc megfogalmazásában „az énrendszer két gyújtópont körül szerveződik, jöllehet ezek elkülönítése pusztán logikailag lehetséges, s csupán módszeres elemzés céljait szolgálja. Az egyik gyújtópont: a *személyes (perszonális) én* vagy *személyes identitás*”, [...] [a]z énrendszer másik gyújtópontja a *szociális identitás (szociális én)*. Míg a perszonális én a személy egyszerűségének pszichikus reprezentációja (”Ilyen az ember, egyedüli példány” – írja Kosztolányi), addig a szociális identitás az egyén sajátos *társadalmi minőségének, különösségének* a képviselője, vagyis olyan sajátságosságoké, amelyekben másokkal osztozik, jöllehet ezt is a maga egyéni módján teszi. Pataki Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/ch10s06.html>

²⁰⁶ Michael Freeden: Szabadság és identitás. Magyar Tudomány 2008. 1. sz. 1. o.

²⁰⁷ Magyar értelmező Kéziszótár alapján l. Palkó: i.m. 15. o.

²⁰⁸ Erik H. Erikson és Peter Stachel alapján l. Gyáni Gábor: Identitás, emlékezés, lokalizáció. 2000 Irodalmi és társadalmi havi lap 2008, <http://ketezer.hu/2008/06/identitas-emlekezes-lokalitas/>

²⁰⁹ Palkó: i.m. 14. o.

²¹⁰ Erik H. Erikson és Peter Stachel alapján l. Gyáni: i.m.

²¹¹ Ugyanakkor a sok identitáskategória miatt az identitás-terminus inflálódása figyelhető meg, illetve felmerül a kérdés, hogy „elegendő tapasztalati anyagra épülő és »rendezett identitáselmélet«” kiforrott formájában rendelkezésre áll-e. A válasz a szociálpszichológiai irodalomban nemleges. „Mármost az identitáselmélet legfontosabb vitatott kérdései napjainkban – ha jól ítélem – négy kötegben markolhatók össze, nevezetesen: a) melyek az identitás összetevői és szerveződési elvei, szerkezeti jellegzetességei; b) hogyan írható le az identitás kialakulása és folyamatos egyéni konstruálása; c) melyek az identitás motivációs és viselkedésszervező jellegzetességei; d) hogyan ítéltető meg az identitás gyakorlati jelentősége, heurisztikus értéke a különböző társadalmi jelenségek és folyamatok elemzésében.”, Pataki: i.m.

²¹² Például a közép-kelet európai államokban a szabadságnak a szabadságjogokként vagy jóléti jogokként való értelmezése azt a nyugat európaihoz képest más irányba viszi, mert nem fogadja el, hogy a liberalizmus 19. századi fogalmához képest átalakult. Freeden: i.m. 2. o.

Utóbbi vonatkozhat a hagyományokra, a történelemre, a kommunikatív vagy kulturális emlékezetre, amely lehet spontán vagy mesterséges. Az emlékezetben tartott múlt szociális, kulturális tudássá és gyakorlattá alakul, ami identitást teremt, ugyanakkor „a múlt nemzeti kánonokhoz igazított történelmiesítése idővel a múlt másfajta kollektív identitások szerinti fogalmának enged teret,” illetve – történelmi tapasztalatokon alapulva – a múltból azt fogadja el, amit pszichológiai okokból hinni akar.²¹³ Az egyének viszont – *szociálpszichológiai* szempontból – annak a csoportnak a normáit fogadják el, amelyhez jobban vonzódnak, és azt akkor hagyják el, ha már nem kínál fel számukra pozitív identitásképet.²¹⁴ A kollektív identitás keresésében tehát az azonos értékek és egyetértés szükségessége jelenik meg, annak fenntartásában pedig a mozgatóerő a gazdasági és politikai hatalom megőrzése és fenntartása.²¹⁵ Az identitásteremtés folyamata tehát *politikai* folyamat (is), vagyis eltérő identitás-felfogásból eltérő következtetések és következmények fakadnak. Az identitásról való beszéd tehát egyfajta meghatározott gondolkodásmódot és politikai (filozófiai) felfogást is takar.²¹⁶

Ha az identitás hierarchikus modelljét vesszük alapul, akkor ott, ahol a domináns az etnikai identitás, akkor a nemzetállam-képződés²¹⁷ egyik lehetséges modelljét látjuk. Az identitástípusok (etnikai, vallási, regionális) ugyanis egymással kölcsönhatásban vannak, és a történelem során, a történelmi kortól függően egyik vagy másik elem válik dominánssá.²¹⁸ A koncentrikus körök elmélete szerint az identitások között nincsen hierarchikus viszony,²¹⁹ hanem az egyén identitása többszörös és szituációfüggő.²²⁰ Napjainkban az egyén szempontjából – figyelembe véve a globalizációs és integrációs folyamatokat – a regionális, az etnikai közösségekhez, a szupranacionális entitásokhoz kötődő kollektív identitásokban lehet gondolkodni.²²¹

2. Hogyan lehet az alkotmányos identitást az alkotmányjog számára érthetővé tenni?

Figyelembe véve a 4. cikk (2) bekezdését és a hetedik módosítás szövegét, az alkotmányos identitás általános fogalmának értelmezése annak a meghatározását igényli, hogy *kinek vagy minek* az alkotmányos identitásáról van szó, azt *ki határozza meg*, illetve *mivel szemben* vagy *mi ellenében* kell azt megfogalmazni. Az alapvető kérdés tehát az, hogy kinek vagy minek és hogyan lehet egyáltalán alkotmányos identitása: az egyénekből álló népnek vagy a nemzetnek,

²¹³ Gyáni: i.m. 2. o.

²¹⁴ Tajfel – aki megalkotta a társadalmi identitás elméletét – alapján I. Bindorffer Gyöngyi: Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet Budapest 2001. 156. o.

²¹⁵ Palkó: i.m. 14., 15. o.

²¹⁶ Horváth Szilvia: Az európai identitás diskurzuselméleti kérdései. Politikatudományi Szemle XVIII/4.107. o.

²¹⁷ A nemzet a szociálpszichológia által vizsgált csoportnál nagyobb, emiatt javasolt alkalmazni Benedict Anderson nemzetre használt elképzelt közösség fogalmát, ahol az egyének nem ismerik egymást, de a közös valóság és a tudat, hogy egy közösséghez tartoznak összeköti őket. Göncz Borbála: Az Európai Unió megítélése Magyarországon. Doktori Értekezés, Budapest 2010. 81. o.

²¹⁸ Pataki: i.m. 19., 20.

²¹⁹ Az identitás nem zérőösszegű játszma: valakinek lehet többes, komplementer identitása: etnikai, nyelvi, vallási és állampolgársági, és pontosan emiatt az államnak például nem kell választania az állam egysége és a kulturális különbségek elismerése között. Példákként hozható az a több nyelven beszélő (nyelvi identitás) buddhista (vallási identitás) francia állampolgárságú (állampolgársági identitás) hölgy (nemi identitás), aki nyugat afrikai származású (faji identitás) és baloldali szavazó (politikai identitás). Az identitásnak van egy választott eleme is: meghatározott körülmények között az egyén tud választani, hogy melyik identitásának ad prioritást: például a mexikói-amerikai szurkolhat a mexikói futballcsapatnak akkor is, ha az amerikai hadseregben szolgál. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyénben ne kerülhetne egyik vagy másik identitása előtérbe adott választás során, vagy akár annyira megerősödik, hogy minden választásakor az dominál. Overview. Challenges for cultural liberty. In Human Development Report 2004. Cultural Liberty in Today's Diverse World. [http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2004/chapters/ 2., 3. o.](http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2004/chapters/2_3) Jose Miguel Salazar alapján I. Koller Boglárka: Nemzeti és európai identitás. In Hegedüs István (szerk.): A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 2006. 32-33. o.

²²⁰ Göncz: Az Európai Unió ... 23. o.

²²¹ Salazar – aki a nemzeti és a nem nemzeti kötődéseket elemezte – alapján I. Palkó: i.m. 17. o.

vagy az államnak, mint elvont absztrakciónak, amelyet azonban egyének jelenítenek meg, vagy az „élettelen” alkotmánynak, amelyet az egyes állami szervek töltenek meg „élettel”. Érdemes lehet a vizsgálódást annak a kérdésnek a megválaszolásával kezdeni, hogy hogyan és miért lehet egyáltalán az alkotmány identitásáról beszélni. Ennek több oka is megfogalmazható: az alkotmányos demokrácia alapvető kelléke az alkotmány, az alkotmányos identitás és az alkotmány identitása a mértékadó külföldi szakirodalomban nem kerül egymástól kétségtelen elhatárolásra, a nép és a nemzet, az állam pedig mind az alkotmányhoz, alkotmányossághoz kötődő fogalmak.

2.1. Kinek/minek az alkotmányos identitása – meghatározás és elhatárolás javaslatok, problémák

Ha tehát nem egyénről van szó, aki saját maga tudja magát meghatározni, hanem az alkotmányról, akkor találni kell egy értelmezőt, aki meg tudja határozni, hogy mi is az adott alkotmány identitása. Ez az értelmező alkotmányértelmezési tevékenységet végez, amelyet mindenkire kötelező vagy precedens jelleggel az alkotmánybírók vagy rendes bíróságok látnak el. Ilyen értelmezést a jogtudomány és a politikai szereplő is végezhet, aminek eredményeként az alkotmányos identitás jogtudományi vagy politikai értelmezést kap, amit az alkotmányértelmezés vagy megerősít, vagy nem. Az értelmező iránti igény fennállhat akkor is, ha az alkotmányos identitás a nemzet és a nép önazonosságára utal annyiban, amennyiben ezek alkotmányi fogalmak, mivel akkor a kibontásuk alkotmányértelmezést igényel. Ez azt is jelenti, hogy a nemzetnek/népnek annyiban lehet alkotmányos identitásuk, amennyiben az adott identitás az alkotmány valamely rendelkezésével van kapcsolatban. Ugyanakkor a politikai hatalomgyakorlás során mind a nép, mind a nemzet meg tudja magát határozni, amely eredményeként – történelmi kontextus-függően – egyrészt alkotmányozó hatalomként létrehozzák az alkotmányt, másrészt annak keretén belül közvetlenül és közvetetten gyakorolják a hatalmukat. Ennek azonban van már eddig alkalmazott megnevezése az alkotmányjogban: nemzeti szuverenitás vagy népszuverenitás, amely másfajta, az egyén vagy a társadalom szintjén jelenlevő pl. nemzetit, vallásit, kulturális identitásokat tételez fel. Ezt az identitást az alkotmányozó hatalom eltérő módokon értékelheti kialakítva a politikai nemzet és a kultúrnemzet fogalmát, egyik vagy másik normatív előtérbe helyezésével. Ekkor tehát az alkotmányos identitás az alkotmányozás aktusában jelentkezik először, és annak több más, az előbb említett identitás az előfeltétele. Ebben az összefüggésben tehát a nemzeti és az alkotmányos identitás nem cserélhető fel, mivel azok előzménykövetkezmény viszonyban állnak egymással: a nemzeti identitás jelenik meg az alkotmányozás aktusában és származik át a szövegbe. Az alkotmánynak az integráló funkciója miatt pedig szükségképpen képesnek kell lennie arra, hogy a társadalom sokrétűsége ellenére mindenki számára nemcsak elfogadható, hanem olyan is legyen, amellyel azonosulni lehet. Az alkotmányos identitás tehát erősítheti a nemzeti identitást. Az alkotmány, az adott állam alaptörvényeként nem lehet kirekesztő, azzal mindenkinek minimálisan azonosulni kell tudni, ami azt jelenti, hogy az abban megfogalmazott értékekkel, elvekkel, eljárásokkal egyetért, azokat az államilag szervezett társadalom alapvető együttélési szabályaként el tudja fogadni. Ez viszont már a legitimitás kérdésköre, amely az alkotmányos identitás egy másik előfeltétele, és bizonyos esetben következménye. Az alkotmányban kifejezett alkotmányos identitás – az alkotmányértelmezés által és az annak alapján esetleg megváltozott jogi szabályokon keresztül – idővel ugyanis (vissza)hathat az egyén és a társadalom szintjén lévő identitásokra, amelyek az alkotmányjogban végső soron alkotmánymódosításokban vagy új alkotmány megalkotásában mutatkozhatnak meg.

Ha az államnak tételezünk alkotmányos identitást, akkor végső soron hasonlóról van szó, mint a fentebb írt alkotmány esetében: kell egy értelmező, amely ebben az esetben is az alkotmányértelmező szerv lesz, mivel az alkotmányos demokráciában az államnak is az alkotmány keretei

között kell működni. Nem vonhatja tehát ki magát az alól az identitások alól, amelyek megalapozták és meghatározták a demokratikusan elfogadott alkotmány alkotmányos identitását. Az államnak természetesen lehet önazonossága abban az értelemben, hogy állami szinten 'önazonos', megkülönbözteti magát más államoktól. Ezt a képességet és ennek tartalmi elemeit írja körül az állami szuverenitás általánosan is ismert fogalma, amelynek alapvető keretei az alkotmányban kerülnek – explicit vagy implicit módon – megfogalmazásra.²²² A mindenkori állam a politikáját tekintve is lehet 'önazonos', más mint a korábbi vagy nem hazai politikai döntéshozók, de e politika által meghatározott „identitásnak” – a fentiek miatt – is mindig az alkotmányi kereteken belül kell maradnia.

Úgy tűnik tehát, hogy az alkotmányos identitás fogalmát mindig visszavezethetjük és leszűkíthetjük az alkotmány vizsgálatára és értelmezésére. Ennek egyik oka, hogy az alkotmányos demokráciában mindennek az alapja az alaptörvény. Másik magyarázata pedig az, hogy minden, az „alkotmány identitásán” túlmutató, de kapcsolódó – és akár alkotmányos identitásnak is nevezhető – fogalomnak már megvan a maga jelentése, értelmezési kerete és alkalmazási köre. Ilyen volt az alkotmányozásban és az alkotmánymódosításban megnyilvánuló akarat, a legitimitás vagy az állami szuverenitás.²²³ Nagyon tömören megfogalmazna, ez azt is jelenti, hogy az alkotmányos identitás nem más, mint az alkotmány identitása, amellyel ideális esetben a nép/nemzet azonosulni tud, mivel azt az ő akarata hozta létre az alkotmányozás és a módosítás során. Az alkotmányos identitás tehát megmutatkozik egyrészt az alkotmány szövegében és annak értelmezésre és alkalmazásra irányuló alkotmánybírói vagy rendes bírósági gyakorlatban. Mindezt pedig kiegészítheti a jogirodalmi értelmezés, ami természetesen a bírói interpretációtól el is térhet.

A másik vizsgálandó kérdés az, hogy mivel vagy kivel szemben fogalmazható meg az alkotmányos identitás, azaz a feltárt jelentéstartalmat mikor és kivel szemben kell alkalmazni. Ehhez viszont meg kell tudni határozni azt, hogy melyek az alkotmány identitást hordozó olyan jegyei, amelyeket az önazonosság megfogalmazására és – ha már identitásról van szó – mással szemben fel kell mutatni. A kérdés tehát az, hogy melyek az alkotmánynak azok a rendelkezései, amelyek olyan sajátosságokat mutatnak fel globális alkotmányosság korszakában – amely éppen az alkotmányos eszmék migrációjáról és a cross-fertilizációról szól –, amelyek alapján saját identitás feltételezhető, és amelynek éppen e jellemzője miatt jogi következménye lehet.

2.2. Mivel szemben lehet mire hivatkozni: az alkotmányos identitás elemei

Az alkotmányok kifejezetten nem tartalmazznak olyan szabályokat, amelyek egy-egy elvet, értéket, szabályt identitásként azonosítanának. Azt minden esetben az értelmezést végző határozza meg a saját preferenciái alapján. Az alkotmányos identitás tartalmi elemei jogi relevanciát akkor nyernek, amikor azokra valamilyen jogvitában hivatkozni lehet, máskülönben alkotmányos identitásnak nevezni alkotmányi fogalmakat nincsen értelme, mivel az átnevezésnek vagy ilyenként történő megnevezésnek nem lesz gyakorlati következménye.

Napjainkban alapvetően legalább két olyan körülmény képzelhető el, amikor az alkotmányos identitásra való hivatkozás indokolt lehet, vagyis, amikor alkotmányjogilag van értelme az alkotmányos identitásról beszélni: az egyik az EUsz. 4. cikk (2) bekezdésében meghatározott eset, a másik pedig az alkotmánymódosítás. Mindkettő azonban több kérdést is felvet.²²⁴

²²² Az állami szuverenitás fogalmát ezért sem lehet elvetni. L. Takács Péter (szerk.): Az állam szuverenitása – eszmény és/vagy valóság. Gondolat Kiadó 2015.

²²³ További kutatási téma lehet az alkotmányos identitás ezekkel való kapcsolatának feltárása.

²²⁴ Az alkotmány identitását az alkotmányozó hatalom határozza meg, azt a szöveg és a ráakodó, azon alapuló értelmezés és gyakorlat bontja ki, tölti meg tartalommal. A kérdés az, hogy az identitást mely rendelkezések tartalmazzák, azok hogyan változtathatók meg, mikor és hogyan lehet az alkotmányos identitást megváltoztatni.

A tagállam nézőpontjából a 21. század európai integrációjában úgy látszik, hogy fokozatosan az új – eddig még kiforratlan – alkotmányos identitás hangsúlyozása kerül előtérbe, amelyben mindeddig még ugyan nem egyértelműen az állam és/vagy, az alkotmány jogi értelemben fel-fogott identitásáról van szó. Ha igaz az az állítás, hogy egy identitás csak akkor válik kérdéssé, amikor veszélyben forog,²²⁵ akkor felmerül, hogy az alkotmányos identitás Európában először a Maastrichti Szerződésben, majd a lisszaboni szerződésben amiatt kapott (alkotmány)jogi relevanciát, illetve az EUSz 4. cikk (2) bekezdése miatt került ténylegesen is felhívásra a joggyakorlatban, mert a tagállam az identitását valamilyen mértékben veszélyben érzi. Ennek oka lényegében a föderális EU kialakításának képében jelentkezett. Mint ahogyan arra többen rámutattak, korábban, a Maastrichti Szerződésben a tagállamok minden valószínűség szerint megelégedtek a szimbolikus jelentésével, azt inkább programelvként, a nemzeti identitás kulturális és politikai dimenziói felé mutatott tisztelet jeleként, mintsem jogi szabályként fogták fel.²²⁶ Ezt erősíti meg az is, hogy a lisszaboni szerződést megelőzően nincsen olyan esetjog, amelyben a nemzeti/alkotmányos identitással foglalkoztak volna, és arra az uniós jog megsemmisítése vagy uniós jogi kötelezettségtől való mentesülés érdekében hivatkoztak volna.²²⁷ Az alkotmányos identitás az irodalomban az európai integráció kontextusában is csak mostanában jelent meg.²²⁸

Az alkotmányos identitás klauzula alapján a tagállam nemcsak más tagállamokkal szemben szeretné magát meghatározni (rá az alkotmányos identitása miatt nem alkalmazandó adott uniós szabály, míg másra igen), hanem azzal az integrációs entitással szemben, amelyet maga hozott létre (nem foglalkozik az uniós jog egységességének és elsőbbségének kérdésével az alkotmányos identitása miatt). Ez viszont azt is feltételezi, hogy nemcsak minden egyes tagállamnak, hanem az EU-nak mint nemzeteket és azok egyéneit magába foglaló szupranacionális szerveződésnek is megvan a maga identitása, amely az azt szabályozó jogi dokumentumokban és az EU Bírósága eddigi vonatkozó joggyakorlatában is – változó formában – megjelenik, sőt amelyre adott esetben tagállami bírói döntés is utal. Dánia például a lisszaboni döntésben kifejezésre juttatta, hogy a Lisszaboni Szerződéssel az EU nem nyert új identitást, és emiatt nem kellett a speciális ratifikációs eljárást alkalmaznia.²²⁹

Ezzel a kérdéskörrel azonban e tanulmányban nem kívánok részletesebben foglalkozni. L. erről Drinóczi Tímea: Újra az alkotmányozó

²²⁵ Freeden: i.m. 3. o. Sulyok Márton szerint az integráció elérte azt a kritikus tömeget, hogy a tagállamok ténylegesen ki szeretnék jelölni a szuverenitásuk határait. L. Sulyok: i.m. 46. o. A „szuverenitás” kifejezéssel kapcsolatban l. Drinóczi: Állami szuverenitás és párbeszéd, l. továbbá Roberto Toniatti: Sovereignty Lost, Constitutional identity regained. In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcoberro Llivina (eds): National constitutional identity and European integration. Intersentia 2013. 53., 54., 55. o. Toniatti szerint egyrészt a tudományos munkákban a hatásköröket kellene használni a szuverenitás kifejezés helyett, másrészt az így értelmezett „szuverenitás” nem elveszik, hanem mássá, egy részvételi „szuverenitássá” válik. A szuverenitás/főhatalom hatáskörök összessége. Ugyanerről l. Drinóczi: Állami szuverenitás... 82. o.

²²⁶ L. pl. Theodore Konstadinies: The constitutionalisation of national identity in EU law and its implications. September 1, 2013, <http://ssrn.com/abstract=2318972>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2318972>, <http://uaces.org/documents/papers/1301/konstadinides.pdf> 3. o., Leonard Besselink: National and constitutional identity before and after Lisbon. Utrecht Law Review Vol 6, Issue 3(Nov) 2010. 37. o.

²²⁷ Konstadinies: i.m. 3. o..

²²⁸ Constance Grewe: Methods of identification of national constitutional identity. In Alejandro Saiz Arnaiz – Carina Alcoberro Llivina (eds): National constitutional identity and European integration. Intersentia 2013. 39. o. A 4. cikk (2) bekezdésének értelmezéséről legújabbban l. Julia Vilotti: National constitutional identities and the legitimacy of the European Union – Two sides of the European Coin. ZEuS 2015. 4. sz. 475-505. o.

²²⁹ Sulyok: Nemzeti és alkotmányos identitás a nemzeti alkotmánybíróságok gyakorlatában. 55-56. o.

Az *uniós identitásvitával* kapcsolatban a *kérdés* lényegében az tehát, hogy ez valódi „identitás-vita-e” vagy „identitás-keresés”, azaz abban tényleg arról van-e szó, hogy az adott állam (nemzeti vagy alkotmányos) identitása mit ölel fel,²³⁰ hogyan alakult ki és alakul át, azt az integráció miben befolyásolta vagy befolyásolja. Esetleg mennyiben szól csak arról, hogy az alkotmányos identitás – és az ezzel kapcsolatba hozható állami szuverenitás „védelme”²³¹ –köntösébe bújtatva bizonyos uniós szabályoknak adott tagállam politikai okokból nem akar majd megfelelni. Azaz, az alkotmányos identitás mennyiben csak ideológiai köntösbe bújtatott hatalmi kérdés a tagállam és az EU között, vagy mennyiben bizonyul egyfajta menekülési stratégiának az uniós kötelezettségek alól, és mennyiben lesz olyan gumifogalom, amely a jogi köntösében korlátlan felhatalmazást ad a politikai hatalomnak arra, hogy az integrációból fakadó jogi kötelezettségeinek ne tegyen eleget.

Ezekre a kérdésekre minden bizonnyal az EUB-nek, illetve a tagállami (alkotmány)bíróságoknak a jövőbeni joggyakorlata fog választ adni, ami adott esetben nyilván eltérhet a szakirodalmi várakozásoktól és alkotmányos identitás-meghatározásoktól. A szakirodalmi megállapításokat összegezve, a probléma annak a kérdésnek az eldöntését jelenti, hogy mi pontosan a nemzeti identitás (EU szemszögéből) és alkotmányos identitás (tagállami nézőpontból) tartalma, ez kulturális vonatkozásokat is jelent vagy csak „jogit”,²³² az az EU jog abszolút primátusát megtörésére irányul-e, ki és milyen eljárásban dönt arról, hogy mi tartozik a tagállam alkotmányos identitása körébe, valamint arról, hogy az adott európai uniós jogi aktus alkotmányos identitásba ütközik-e.²³³ Értelemszerűen két álláspont egymásnak feszüléséről van szó, amely feloldása vagy a vita elmélyítése a bírósági gyakorlatokban történhet meg. Megindulhat tehát uniós szinten az a folyamat, amely az alkotmányos identitás alakulását, változását is eredményezheti, amennyiben itt valóban az alkotmányos identitásról van szó, és nem pusztán egy ideológiai köntösbe bújtatott hatalmi kérdésről vagy menekülési stratégiáról.

Utóbbi azért vetődik fel élesen, mert a 4. cikk (2) bekezdésének az a lényege, hogy a tagállam az alkotmányos identitására hivatkozva másfajta elbánás követel magának, amely következtében nem kell teljesítenie azokat a kötelezettségeket, amelyeket más tagállamnak teljesítenie kell. Ez azt is jelenti, hogy az EU tagjaként olyan különleges, alkotmányos jegyekkel rendelkezik, amelyekre hivatkozva alapvetően meg tudja magát különböztetni más tagállamoktól egy olyan közösségben, amely eredendően nemcsak jog-, hanem értékközösség is, és amely alapításában adott esetben a kérdéses tagállam is részt vett vagy ahhoz – a meghatározott minimumkövetelmények teljesítésével és elfogadásával – csatlakozott. A tagállam alkotmányos identitása más tagállamokkal és az EU-val szemben megfogalmazott önazonosságként, amelyre annak érdekében hivatkozik, hogy a saját integrációs rendszerében valamely uniós kötelezettségének ne kelljen eleget tennie, paradoxonnak hathat. Természetesen előfordulhatnak olyan körülmények, amelyekre hivatkozás ilyen esetekben is indokolt lehet (nemesi cím, névviselés, hivatalos nemzeti nyelv védelme), de a kérdés az, hogy ez a hivatkozási pont – az érem másik oldalaként – mennyiben definiálható vagy értelmezhető önazonosságként, alkotmányos identitásként. Ez függhet attól, hogy az alkotmányos identitás kérdése milyen eljárásban merül fel. Ha az EUB előttiben, akkor végső soron ez a szerv dönt arról, hogy európai jogi értelemben mire terjed ki a tagállam alkotmányos identitása konkrét ügyben. Ha a tagállami (alkotmány)bíróság bontja ki az alkotmányos identitás fogalmát, akkor megint más, eltérő, alkotmányjogi értelmezési keretet kaphatunk. A kettő értelmezés pedig nem szükségszerűen fedi egymást, sőt

²³⁰ A szóhasználatlaltal kapcsolatban pl. I. Tribl Norbert: *Egység a sokféleségben, vagy sokféleség az egységben?* *Ars boni folyóirat* 2015. 10.20. <http://www.arsboni.hu/egyseg-a-sokfelesegeben-vagy-sokfeleseg-az-egysegeben.html>

²³¹ Az állami szuverenitásról, annak jelentéséről, magyar értelmezéséről, és annak kritikájáról I. Drinóczi: *Állami szuverenitás ...* 69-97. o.

²³² L. pl.: a kulturális és a nyelvi diverzitás a 3. cikkbe került (Konstadinies: i.m. 3-4. o.), a 4.2. cikktől viszont nem lehet eltagadni a kulturális vonatkozást (Besselink: i.m. 41., 44. o.).

²³³ Besselink szerint az EUB bírái és a tagállami alkotmánybírák közötti kooperációra van szükség az alkotmányos identitás meghatározásában, majd abban, hogy mi a releváns uniós jog jelentése. Besselink: i.m. 45. o.

az alkotmánybíróági értelmezés lényegesen tágabb spektrumú lehet, mivel e szerv hivatott az alkotmány értelmezésére, és adott esetben az alkotmány identitásának meghatározására. Ehhez azonban az lehet az alapfeltétel, hogy egyrészt az alkotmányos/nemzeti identitás tükröződjön az alkotmányban, amihez azt kellene tudni, hogy mi az, aminek tükröződnie kell, és ezt az alkotmányos identitást kellene értelmezni a legitimitással, a népszuverenitással, az állami szuverenitással és a jogszuverenitással összefüggésben. Másrészt, érdemes tisztázni a tükröződés milyenségét, annak alkotmányjogi megfogalmazását és a rá rakódó értelmezéseket, vagyis azt, hogy az így kibontott alkotmányos identitásnak milyen alkotmányjogi relevanciája lehet az integrációban. Ha az identitás nem sérthető mert az állandó, akkor választ kell tudni találni arra a kérdésre, hogy adott esetben – az erős felülvizsgálati rendszerben²³⁴ – az alkotmánymódosítás azt sértheti-e vagy sem. Mindezekhez a válaszokhoz – figyelemmel az alkotmányos identitás jogi fogalomvá válására – jogkövetkezményt is kellene fűzni: az identitás integrációs folyamatok általi megsértése mit von maga után (alkotmánymódosítás, uniós jog módosítása, kilépés az EU-ból), az identitásba ütköző alkotmánymódosítás felülvizsgálható-e az alkotmánybíróság által az olyan rendszerben (erős felülvizsgálati rendszer, pl. Magyarország), ahol azt addig az alkotmánybíróság nem ismerte el.

VI. Alkotmányos identitás a hetedik módosításban – értelmezési lehetőségek és problémák

Mindezek eldöntését Magyarországon az Alaptörvény tervezett hetedik módosítása – amit a miniszterelnök 2016. október 10-én terjesztett az Országgyűlés elé²³⁵ – nem segíti elő, a kérdésekre csak részleges választ ad, és a 4. cikk (2) bekezdésével jogiasított nemzeti/alkotmányos identitás problémáját még összetettebbé teszi.

1. A tervezett szöveg

A tervezett hetedik módosítás rendelkezései közül az alábbiaknak lehet különös jelentősége az alkotmányos identitás témájával kapcsolatban. *(A dőlttel szedett szöveg az újként elfogadandó rendelkezés.)*

Valljuk, hogy a történeti alkotmányban gyökerező alkotmányos önazonosságunk védelmezése az állam alapvető kötelessége.

E) cikk (2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja. *Az e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlás összhangban kell álljon az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát.*

R) cikke 4) Magyarország alkotmányos identitásának védelme az állam minden szervének kötelessége.

Tudomásom szerint a magyar Alaptörvény az egyetlen, amely alkotmányként tartalmazza az alkotmányos identitás kifejezést, és így azt a kötelezettséget rója az Alkotmánybíróásra, hogy azt alkalmazza. Ahhoz viszont előbb értelmezni kell tudni. Az értelmezést pedig annyiban segíti az alkotmánymódosító hatalom, amennyiben a hetedik módosítás tervezetének indokolásában

²³⁴ Ehhez l. Drinóczi Tímea: Alkotmányos párbeszéd és hatalommegosztás. Állam és Jogtudomány 2015. 1. sz.

²³⁵ Irományszám: T/12458, <http://www.parlament.hu/irom40/12458/12458.pdf>.

az EU „kötelező betelepítése kvótájával” szemben fogalmazza meg a módosítás okát. Erre azonban kifejezetten csak az új E) cikkbe foglalt szabály rezonál, a többi ennél tágabb értelmet is magában hordozhat. A Hitvallás új mondata a történeti alkotmánnyal köti össze az „alkotmányos önazonosságot”, az R) cikk pedig az „alkotmányos identitás” védelmének állami kötelezettségét fogalmazza meg rögtön az Alaptörvény értelmezési szabályát követően: „(3) Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”.

„Magyarország alkotmányos identitását” tehát úgy kell védeni az állam minden szervének, ideértve az Alkotmánybíróságot is, hogy az összhangban legyen „a történeti alkotmányban gyökerező alkotmányos önazonosságunkkal”, és a történeti alkotmány vívmányaival. Mindezt abban a jogi környezetben kell megtenni, amikor a történeti alkotmánynak és a vívmányainak sem alakult még ki egységes gyakorlata, a dogmatikáról nem is beszélve.²³⁶

2. Az alkotmányos identitás alanya a tervezett szövegben

A szöveget olvasva felmerül az alany kérdése: kinek az alkotmányos identitásáról van szó? A Valljuk, ... mondat az „alkotmányos önazonosságunkról” szól, míg az R) cikk Magyarország alkotmányos identitásáról. Az önazonosság és az identitás ugyanazt jelenti, mégis, amikor a „mi” alkotmányos identitásunkról van szó, akkor az „önazonosság”, míg amikor Magyarországról van szó, akkor az identitás szó szerepel a szövegben. Ez a megfogalmazás lehetőséget adhat arra, hogy dogmatikailag majd el lehessen egymástól választani az az alkotmányos identitást, ami a történelem során (l. történeti alkotmányra való utalás), az alkotmányozásokon és alkotmánymódosításokon keresztül alakult ki és a néphez kötődik attól, ami az állam sajátja, és amit az EU-val szemben kíván védelmezni.²³⁷ Ennek a tartalma pedig az E) cikkben látszik körvonalazódni egészen addig, ameddig az értelmezést az alkotmánymódosító hatalom szubjektív szándékának feltárása vezeti, ami a hatályba lépést követő időszakban logikusnak tűnik különösen arra figyelemmel, hogy teljesen új alkotmányos intézményről van szó. A körvonalazódó tartalom tehát:

i) az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságok – mert azokkal a közös hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia;

ii) Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát – amiket a közös hatáskörgyakorlás nem korlátozhat.

Úgy tűnik, hogy azok az alkotmányos identitások, amelyek az Alaptörvényben jelennek meg, nem azonosak az Alaptörvény identitásával, vagy az alkotmány identitásával, tehát azzal a megközelítéssel, amely pl. a francia joggyakorlatban és irodalomban, illetve a lengyel alkotmánybírói döntésben jelenik meg. A Hitvallás alkotmányjogi jellege és az új „Valljuk, ...” mondat miatt Magyarország alkotmányos identitása ugyanis átítatódik azzal a történeti alkotmánnyal, amelyről túl sokat nem tudunk, de amelyben az alkotmányos önazonosságunk gyökerezik: az Alaptörvényben mégiscsak a „magyar nemzet tagjai” fogalmazták meg az „ország rendjét”, abban tehát a nép önazonossága mutatkozik meg, ami az Alaptörvény elfogadásával Magyarország alkotmányos identitásaként jelenik meg.

Ez azt is jelenti, hogy a fentebb körvonalazódóként jelzett tartalmakat is „gyökereztetni” kell a történeti alkotmányban/alkotmányból, és annak vívmányai fényében kell majd értelmezni [Hitvallás és R) cikk (3) bek.]. Kérdésként merül fel, hogy hogyan viszonyul majd egymáshoz e kettő („gyökerező” és vívmány), van-e köztük, és ha igen, milyen kapcsolat? Honnan fogja

²³⁶ A problémákat l. pl. Rixer Ádám: A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmai. <http://jesz.ajk.elte.hu/rixer47.html>, Vörös Imre, Történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Akadémiai székfoglaló előadás, 2016. október 4.

²³⁷ Itt most eltekintek attól, hogy ennek szerintem mennyire lehet értelme.

majd tudni az EUB, hogy mi tartozik az alkotmányos identitásba, amit neki a 4. cikk (2) bekezdése alapján tiszteletben kellene tartania: csak az E) cikkben jelzettek, vagy az R) cikk miatt más is? Nyilván nem tudja majd, ami intenzívebb együttműködést igényel majd az EUB és az Alkotmánybíróság között. Kérdés, hogy ennek mi lesz a jogi eszköze. Mint ahogyan az is kérdés, hogy mi lesz az értelmezés tartalma. Ez különösen annak a fényében izgalmas, hogy i) a tagállami bíróságok – a német kivételével – tartózkodnak érdemben hivatkozni az alkotmányos identitásukra, és együttműködésre törekszenek az EU-val (nem is „alkotmányosítják” az alkotmányos identitás kifejezést vagy annak tartalmi elemeit, azt „otthagyják” a joggyakorlatban); ii) a magyar testület eddig nem volt aktív a témakörben, most meg – figyelemmel az *expressis verbis* megfogalmazásra – alkotmányi kötelezettsége lesz érdemben megnyilvánulni.

3. Felmerülő kérdések, problémák

Az is kérdés, hogy milyen hozzáadott értéke van ennek az egésznek.

3.1. Az alapvető jogokkal és szabadságokkal kapcsolatban: mi lesz a helyzet akkor, ha olyan alapjogot érint a közös hatáskörgyakorlás, aminek az alaptörvényi megfogalmazása nem „alkotmányos”,²³⁸ nem illeszkedik a nemzetközi és uniós környezetbe? Az Alkotmánybíróság és a politika milyen értelmezést ad egy ilyen helyzetnek és milyen következményt rendel majd hozzá?

3.2. Hasonló kérdéseket vet fel továbbá „az állami berendezkedésre” és „a népességre vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jog”: mit jelentenek e kifejezések,²³⁹ mit jelent a rendelkezési jog ebben az összefüggésben? Ha döntési jogot takar – az Alaptörvény ezt szokta használni²⁴⁰ – akkor miért nem a „dönt” szót alkalmazza a cikk? Az „elidegeníthetetlen rendelkezési jog” azt jelentheti, hogy nem lehet róla lemondani, vagyis, az államot korlátozza abban, hogy átadjon ezekre vonatkozó hatásköröket az EU-nak, és nem azt határozza meg, hogy az EU nem „vehet el” ilyen döntési jogköröket. Mi több, a cikk csak e jog korlátozásának tilalmáról szól, szóval, csak a korlátozás tilalmazott, vagyis, valameddig mégiscsak meghatározhatja ezekben a kérdésekben a „rendelkezési jog” tartalmát, egészen addig, ameddig azt nem korlátozza. Az ezzel kapcsolatos kérdések: ez nem új hatáskör megállapítása az EU számára, a korlátozás nem tartalmaz minden esetben mérlegelést? Vagyis, még ezeken a tárgykörökön belül is meg kell találni azt a lényeges tartalmat, amit már tényleg nem érinthet az EU. Vagy mégsem így van? De akkor miért nem az „elvonás” szerepel a „korlátozás” tilalma helyett, vagy valamilyen más, ugyanezt a tartalmat kifejező megfogalmazás?

3.3. A „területi egység” és az „államforma” tartalma önmagában – és az EU-val szemben – nem homályos. Viszont, ha hozzátesszük, hogy az „államformában” alkotmányos identitás jelenik meg, amit áthat a történeti alkotmány – mivel abban jelenik meg a nép „alkotmányos önazonossága” – máris homályos, hogy a történeti alkotmány szempontjából milyen is az az államforma, ami az alkotmányos önazonosságunknak/Magyarország alkotmányos identitásának megfelel.

²³⁸ L. Vörös Imre: Az alkotmányban korlátozott alapvető jogról és az ilyen alkotmányról. Glossza az Alaptörvény negyedik módosításához. http://www.fundamentum.hu/sites/default/files/vorosi_korkerdes.pdf, Vörös Imre: Vázlat az alapvető jogok természetéről az Alaptörvény negyedik és ötödik módosítása után. Fundamentum 2013. 3. sz.

²³⁹ A „népesség” fogalmára vonatkozóan, ami eddig az Alaptörvény szövegében nem szerepelt, a hetedik módosítás további cikkei adhatnak eligazodást: idegen, külföldi, EGT ország állampolgárai. A szöveg eddig ismerte a magyar és a nem magyar állampolgár kategóriát, és a menekültet, a bevándoroltat, a letelepedettet az Európai Unió más tagállamának magyarországi lakóhellyel rendelkező nagykorú állampolgárt.

²⁴⁰ Az Alaptörvényben 46 találat van a „dönt” szóra.

3.4. Ha vizsgálnám, hogy valóban a történeti alkotmányban gyökerezik-e az „önazonosságunk”, akkor arra jutnék, hogy nem feltétlenül (többek között amiatt, mert nem is tudjuk pontosan, hogy mi a történeti alkotmány). Ez elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy ha nem mindenki azonosul az alkotmányi szöveggel, akkor lehet-e önazonosságról beszélni, vagy esetleg helyesebb lenne-e a legitimitás kérdését boncolgatni: lehet-e önazonosság, ha a legitimitás problémás.²⁴¹

4. Összegzés

Az a veszély állhat fenn tehát, hogy eddig sem feltétlenül egyértelmű fogalmak tovább relativizálódhatnak, nem integráció (EU, ET) konform alapjogok kerülhetnek „megvédésre”, lényegében határozatlan (meghatározhatatlan) jogfogalomra hivatkozva lehet elkerülni az uniós kötelezettségek teljesítését, egészen addig, ameddig az EUB máshogyan nem dönt. Kérdés azonban, hogy ilyen esetben az alkotmányos identitásra hivatkozva a magyar állam milyen további lépéseket tesz: továbbra sem tartja be az uniós jogot, vagy azt betartja annak ellenére, hogy az alkotmányban védett identitásba ütközik? Végső soron az a kérdés, hogy az alkotmányos identitásra való hivatkozás alkotmányos alapot nyújthat-e Magyarországnak arra, hogy kilépjen az EU-ból. Vagy a hetedik módosítás értelmezése elvezethet odáig, hogy tagságunk az EU-ban Magyarország identitásának része? Ha igen, akkor éppen arra hivatkozva nem lehetne az EU-ból kilépni. Ugyanakkor annak biztosítása legitim cél lehet, hogy az EU szervei – és egyébként semmilyen más szerv se – lépjen túl a hatáskörén. Ennek a garantálását azonban lehet, hogy nem az „alkotmányos identitás” fogalma körében kellene elsősorban keresni.

Ha már viszont létező jogi és alkotmányjogi fogalommá vált, akkor azt értelmezni kell. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor az is kérdés, hogy mi értelme van az alkotmányos identitás mibenlétéről ennyit gondolkodni, különösen Magyarországon, ha annak alkotmányi megfogalmazása nem szerves jogfejlődés eredménye, ha az előkészítetlen, és főként, ha alkotmányba való emelése pusztán pillanatnyi politikai érdeket szolgált, ha a szöveget lehet valahogyan és annak ellenkezőjéppen is értelmezni, és legvégül: ha az Alaptörvényt a politikai döntéshozó akkor módosítja,²⁴² ha kedve tartja?

VII. Következtetések

1. A tanulmány törekedett bemutatni, hogy milyen értelmezései lehetnek az alkotmányos identitás fogalmának, amelynek a szakirodalom eddigi középpontjában Jacobsohn és Rosenfeld elmélete állt. A két szerző elmélete abban összegezhető, hogy az alkotmányos demokráciának szükséges előfeltétele a közösen vallott alkotmányos identitás, amely akkor keletkezik, amikor az alkotmányt létrehozzák, de változhat minden alkotmánymódosítással, alkotmányon túli fejlődés következtében, vagy bírói döntés miatt. Nem lehet viszont korlátok nélküli, ugyanis el kell térnie a társadalomban lévő más identitásoktól, bár azoktól nem lehet teljesen izolált. Az alkotmányos identitás tehát változhat, de a változások nem vezethetnek el az identitás teljes lebontásáig. E megközelítéshez képest az európai integrációban az alkotmányos identitás eltérő relációban (is) jelentkezik, és arra keresi a választ, hogy a tagállamnak melyek azok az alkotmányos identitás-elemei, amelyeket az EU-nak tiszteletben kell tartania, tehát amelyekre hivatkozással egyes uniós kötelezettségeknek nem kell eleget tennie. Ezek lassan, az EUB és a tagállami alkotmánybíróságok közötti párbeszéd eredményeként bontakozhatnak ki. Az alkotmányos identitást a lisszaboni szerződés hatályba lépését követően kezdte el az EUB az esetjogában – tagállami felhívásra – értelmezni és alkalmazni. Az eddigi gyakorlatból úgy tűnik, hogy erre az arányossági teszt elemeként tekint. A tagállami legfelső és alkotmánybíróságok is –

²⁴¹ Esetleg megjegyzendő lehet, hogy a „gyökerező” szó alkotmányi jelentőségre tett szert.

²⁴² Az Alaptörvény hatálybalépése – 2012. január 1 – óta eddig hatszor módosult, a hetedik folyamatban: 2016 októberé van.

lényegében a német alkotmánybíróság „vezetésével” – az elmúlt években találtak rá az alkotmányos identitás vizsgálatának, vagy az arra való hivatkozásnak a lehetőségére, de a nagy többség e teszt tényleges alkalmazását csak nagyon kivételes esetben tudja elképzelni. A tagállami alkotmányos identitás konkrét ügy kapcsán való fellelésével összefüggésben az általános álláspontnak az látszik, miszerint az EU-val való együttműködésre van szükség. Néhány bíróság – az alkotmányos hagyományaikon alapulva – elismeri, hogy a politikai döntéshozó megfelelő pozícióban van annak megítéléséhez, hogy mikor kerülhet veszélybe az alkotmányos identitás, annak megsértéséhez azonban csak ritkán, és csak elméletben fűznek jogkövetkezményt.

2. A magyar Alkotmánybíróság eddig nem igazán ragadta meg a lehetőségét annak, hogy más alkotmánybíróságokhoz hasonlóan kifejezésre juttassa a tárgykörben az álláspontját. Emiatt érdemesnek tűnt vizsgálni, hogy az újabb alkotmánybírósági gyakorlatban milyen jelzések jelentek meg, illetve, hogy az Alaptörvény alapján eddig milyen alkotmányos identitás, vagy alaptörvény-identitás elképzelések születtek. Ami az előbbit illeti, megállapítást nyert, hogy bár az alkotmányos identitás kérdése az európai integrációval kapcsolatban érdemben nem merült fel, leszámítva az említett párhuzamos indokolást, ez furcsa módon felmerül az EJEB döntésével szembeni érvelésben, amely a szintén ismertetett különvéleményben jelent meg. Figyelemmel erre az alkotmányos identitással kapcsolatban lényegében nem létező gyakorlatra, az irodalomban a fogalom meghatározása, elemeinek fellelése nagy szóródást mutat, de a történeti alkotmány releváns vívmányainak feltárása és a magyar államot jellemző fontosabb elvek azonosítása nagy előrelépést jelenthetne az alkotmányos identitásról, az Alaptörvény identitásáról szóló diskurzusban.

3. Az alkotmányos identitás vizsgálatokor valószínűleg fontos annak meghatározása, hogy az alkotmányos identitásnak a jacobsohn-i, a rosenfeld-i, vagy az uniós integrációban felmerülő fogalmi elemeit hangsúlyozzuk (alkotmánybíróságok és az irodalmi megközelítések), vagy törekszünk a kettőt ötvözni (Sulyok). Másként megfogalmazva, nem mindegy, hogy a magyar alkotmányos identitásról (a nép és/vagy a nemzet identitásáról), vagy Magyarország, illetve a magyar alkotmány (Alaptörvény) identitásáról beszélünk-e. Az eltérő megközelítések ugyanis eltérő fogalmi kereteket és tartalmakat eredményezhetnek. Pillanatnyilag bármilyen alkotmányos identitás-elképzelés, ideértve a hetedik módosítás szövegét is, több kérdést vet fel, mint amennyire választ ad. Ez azonban nem baj, mivel az így kialakítandó alkotmányos párbeszéd²⁴³ keresztül tud majd letisztulni Magyarország, az Alaptörvény és/vagy a magyar alkotmányos identitás. Ugyanakkor az is világosnak tűnik, hogy a tágabb értelemben vett (Jacobsohn, Rosenfeld) identitás-vizsgálata nélkül nem biztos, hogy pontosan fel lehet tárni az Alaptörvény/Magyarország identitását. Az Alaptörvénnyel kapcsolatban – figyelembe véve megalkotása körülményeit (Rosenfeld alapján), és a vele szemben megfogalmazott kritikákat – nem biztos, hogy állítható: ez megfelelően tükrözi a nép és/vagy nemzet alkotmányos identitását. Azt, hogy melyik fenti értelmezés mellett foglal állást adott esetben az Alkotmánybíróság, a jövő kérdése. Mint látható volt, a pre-lisszaboni érában a testület nem igazán mutatott aktivitást, és ez azt követően sem változott lényegesen. A szakirodalomban az alkotmányos identitás megközelítése sokszínű, de még korántsem nem nevezhető kiforrottnak. A hetedik módosítás azonban újabb lendületet adhat az alkotmányos identitásról való gondolkodásnak. Érdemes lenne szerintem alkotmányjogilag, dogmatikai szempontból kimunkálni, hogy mi kapcsolat, viszony az alkotmányos önazonosság és alkotmányos identitás között; azok hogyan és miért alakultak akként, hogy azoknak alkotmányos relevanciát tulajdoníthatunk (vagy teszi azt majd az Alkotmánybíróság); ezek hogyan viszonyulnak hatnak vissza az önazonosságunkra, ha egyáltalán visszahatnak; hogyan kapcsolódnak az Alaptörvény és módosításai legitimitásához, a különféle szuverenitásfogalmakhoz (nép-, állami, és jogszuverenitás), az így kialakított alkotmány-

²⁴³ Drinóczi Tímea: Alkotmányos párbeszéd-elméletek. Jura 2012. 2. sz.

ban is védett alkotmányos identitás (az alkotmány identitása) megváltoztatható-e alkotmány-módosítással. Alapvető előkérdésként pedig azt lehetne tisztázni, hogy van-e, és ha igen, miben áll a nép alkotmányos identitása, van-e olyan önazonosságunk, amely alkotmányi deklarációt igényel. Ez azonban minden bizonnyal csak a jogtudományon túlmutató, más tudományágakkal való szakmai diskurzus eredményeként alakulhat ki.

A tanulmánnyal a meglévő és egyre intenzívebbé váló párbeszédhez kívántam hozzájárulni.

© Drinóczi Tímea, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Szalai Ákos

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor, Szalai Ákos, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515